

Fraseoloxismos e lingua figurada. As persoas vistas como obxectos ou máquinas¹

Luis González García

Universidade da Coruña

Neste artigo analízanse os fraseoloxismos orixinados pola metáfora “as persoas son obxectos/máquinas” en galego e castelán. Partindo de postulados próximos aos da lingüística cognitiva, en primeiro lugar estudamos os fundamentos semánticos e pragmáticos deste tipo de metáforas (e procesos relacionados como metonimias e comparacións). De seguido, analizamos as expresións que aparecen nun corpus formado polos principais dicionarios fraseolóxicos do galego e o castelán. No estudo propiamente dito, analizamos estas unidades tomando como base tanto o dominio meta (as persoas e as calidades súas resaltadas neste tipo de idiomatismos) como o dominio fonte (obxectos e máquinas que orixinan a metáfora). Por tratarse dun dominio en constante cambio, veremos como as novas tecnoloxías se van incorporando rapidamente a este proceso de metaforización.

Palabras clave: fraseografía, fraseoloxismos, metáfora.

In this paper the idiomatic expressions originated by metaphor “people are objects/machines” are analysed in Galician and Spanish. Taking as a starting point some principles or tenets which could be included within Cognitive Linguistics, I have decided to analyse first the semantic and pragmatic foundations of this sort of metaphors (and other related processes such as metonymies and comparisons). Next, these expressions will be examined according to the contents of the main Spanish and Galician phraseological dictionaries. In the study itself, these units will be analysed considering not only the target domain (people and qualities that are relevant in this kind of idioms) but also the source domain (objects and machines that bring about metaphors): Since this is a constantly changing domain, I will try to demonstrate how new technologies get quickly incorporated into this process of metaphorisation.

Keywords: phraseography, idioms, metaphor.

Data de recepción 10/06/2011 Data de aceptación 28/07/2011

¹ Este traballo enmárcase no proxecto de investigación “El léxico de la vida cotidiana (1868-1936)” [OPXIB104235PR] subvencionado pola Consellería de Economía e Industria, Dirección Xeral de I+D+I.

1. Introducción

Con frecuencia en castelán e en galego e noutras linguas fálase da *muller obxecto*. Deixando de lado canto de discriminatorio hai nesta expresión lingüística, é o certo que a cousificación das persoas vai máis alá do xénero feminino. A lingua da vida cotiá está chea de metaforizacións nas que as persoas somos vistas como obxectos e máquinas. Recentemente nun xornal nacional podíase ler nas páxinas de deportes o seguinte texto:

Exprimida la veta de la Copa, una fijación para Mourinho, que en un torneo así se ve más cerca del Barça, el portugués movió las teclas (...). El equipo juega con el gas a tope y tiene en Özil a un guía fluido (...). Cristiano es un atleta superlativo y tiene muelles en los gemelos. De su cabeza salió un obús. (El País 06/02/2011²).

Poderíase pensar que construcións metafóricas como as resaltadas no texto anterior (*movió las teclas, juega con el gas a tope, tiene muelles en los gemelos, de su cabeza salió un obús*) son esperables só nunha lingua de especialidade como é a do xornalismo periodístico, tan afeccionada á retórica. Pero non é o caso. Como todos apreciamos doadamente, algunhas das anteriores combinacións son comúns e están fixadas na norma do castelán. Outras son creacións esporádicas dun coñecido xornalista (J. Sámano) que non fan máis que desenvolver imaxes metafóricas compartidas por moitas linguas, nas que se equiparan as persoas con obxectos e máquinas.

Seguindo esta metaforización, podemos dicir dunha persoa que *é unha figura decorativa*, que *está oxidada*, ou que *ten unha avaría*, que *actúa como un autómat* ou que *romperon o molde* cando a fixeron, o que se xustifica en castelán afirmando que *es un fuera de serie*, aínda que ás veces *necesite desconectar* porque *traballa como unha máquina*, a non ser que *teña enchufe*... Incluso algo tan humano como ser nai se pode cousificar (cast. *madre de alquiler*). Algunhas destas metáforas son construcións libres ou afectan unicamente a un elemento léxico (polo que son de interese para a lexicoloxía ou a semántica) pero noutros casos topámonos ante combinacións fixadas na lingua. Son estas entidades fraseolóxicas as que analizaremos neste traballo.

Este tipo de expresións, como máis adiante se verá, é común a moitas comunidades, quizais universal. Con todo, o noso estudo céntrase nas linguas galega e castelá. Soamente deste xeito cremos que o tratamento pode ser suficientemente pormenorizado. En concreto, partimos dun corpus formado a partir da selección de todas as unidades deste tipo presentes nos dicionarios de Seco, Andrés e Ramos (2004), para o castelán, e López e Soto (2008), para o galego, que abreviamos respectivamente

²http://www.elpais.com/articulo/deportes/Fiesta/masaje/Chamartin/elpepudep/20110206elpepudep_21/Tes [Data de consulta: 06/02/2011]). Véxase outro exemplo similar do coñecido escritor <aA. Pérez-Reverte: “Pero hablo hoy de sentimientos, no de razones. De impulsos. Yo no elijo cómo me siento. Cómo me salta el automático” (http://xlsemanal.finanzas.com/web/firma.php?id_firma=9091&id_edicion=4307 [Data de consulta: 03/03/2011]).

como DFDEA e DFG³. Consecuentemente, recóllense locucións no sentido máis amplo, fórmulas oracionais e fórmulas expletivas pero non refráns. Só en casos excepcionais mencionaremos fraseoloxismos recollidos doutras fontes (como a oral, internet, prensa, etc.).

O tratamento que se dá das dúas linguas obxecto de estudo non é propiamente contrastivo, senón máis ben acumulativo. Neste punto, estamos ante linguas próximas nas que son grandes as semellanzas. Aínda así, poderemos comprobar que cuantitativamente algúns ámbitos están máis representados nunha lingua que na outra e, incluso, comprobaremos que en ocasións se tornan complementarias para explicar unha imaxe.

2. Fraseoloxismo e metáfora

A metáfora é unha das figuras literarias máis extensamente estudadas. Nos últimos decenios este interese aumentou considerablemente, como se pode apreciar nas compilacións bibliográficas dirixidas por Van Noppen (Van Noppen, De Knop e Jongen 1985; Van Noppen e Hols 1990). Non é o noso propósito adentrarnos no seu estudo nestas páxinas, o que quedaría fóra da especialidade desta revista. Abonde para o noso propósito introdutorio apuntar brevemente algunhas precisións que nos parecen importantes para enfocar o que máis adiante desenvolveremos:

A partir do traballo clásico de Lakoff e Johnson (1980), no ámbito lingüístico gañou peso e aceptación a idea de que a metáfora (e outros tropos relacionados como a metonimia e a sinécdoque) non son figuras reservadas á lingua literaria, senón que constitúen un mecanismo esencial da produción lingüística dos falantes comúns dunha lingua. Nunha visión, quizais excesivamente extrema, Lakoff e Johnson consideran que a metáfora é o procedemento fundamental para interpretar e categorizar o mundo:

...la metáfora no es solamente una cuestión del lenguaje, es decir, de palabras meramente. Sostenemos que, por el contrario, los procesos del pensamiento humano son en gran medida metafóricos. Esto es lo que queremos decir cuando afirmamos que el sistema conceptual humano está estructurado y se define de una manera metafórica. (Lakoff e Johnson 1980:42)

É certo que a metáfora constitúe un mecanismo importante na creación lingüística. Esta transcendencia aumenta, se aínda for posible, no ámbito máis específico da fraseoloxía. Na lingüística tradicional a noción de “linguaxe figurada” vai intimamente unida ao estudo das unidades paremiolóxicas e fraseolóxicas. Nas últimas décadas, diversos investigadores e, seguindo os pasos de Lakoff e Johnson, a lingüística cognitiva desenvolveron dun xeito máis rigoroso esta constatación (Cfr. por exemplo Soriano [no prelo], Tristán Pérez 1985, Ontony 1988, 1993, Lakoff 1993, Gibbs 1994, 2008, González Rey 1995, Cuenca e Hilferty 1999, Iñesta e Pamies 2002, Angélova 2008): nocións como *metaforicidade*, *metaforización* ou *imaxinabilidade* (Iñesta e Pamies 2002:40-41) convértense en caracterizadoras das unidades fraseolóxicas.

³ Sinálanse entre comiñas simples as definicións que recollen os dous dicionarios. Para facilitar a lectura, complétanse as abreviaturas empregadas nesas obras, agás *u.c.* (*unha cousa*) e *u.p.* (*unha persoa*) no DFG.

Na lingua ordinaria, e especialmente no subconxunto formado polas unidades fraseolóxicas, a metáfora (e xunto con ela a comparación, a metonimia e a sinécdoque) conforma un mecanismo cognitivo que permite, dun xeito plástico, comprender e expresar situacións complexas (ou cun alto grao de abstracción) en termos máis concretos, máis facilmente perceptibles e máis próximos á nosa experiencia vital (experiencialismo). Por outra banda, a expresividade, a creatividade subxectiva dese falante colectivo que é a suma dos falantes individuais dunha comunidade, mediante estes procedementos, dá vida a unha lingua colorista, humorística ou irónica, apartada da fría obxectividade denotativa da linguaxe lóxica ou das linguas artificiais:

Púxoselle a cara vermella, perdoando, como a caralla dun can (oral).

...ojos fondos, bermejos como pies de perdizes (Juan Ruiz 1974:93)

Entre estas dúas citas, separadas por case sete séculos (unha recollida da lingua oral hai máis de trinta anos nun dos interminables e típicos xantares de día de festa nas aldeas galegas, do que se pide desculpas polo ton pouco eufemístico empregado, a outra dun crego que compuxo a súa obra no centro da Península na primeira metade do século XIV, Juan Ruiz, máis coñecido como *Arcipreste de Hita*), compróbase o latexo dunha imaxe común, tirada da realidade circundante, dunha experiencia compartida que busca na natureza próxima a ilustración palpable do que non pode quedar reducido á súa mención dunha color.

Do mesmo xeito, utilizando idénticos mecanismos mentais, a linguaxe fraseolóxica échese de imaxes que, se nun primeiro momento xurdiron da creación individual dun falante (*parole*), co tempo acabarían formando parte da imaxinación colectiva (*langue*). No que aquí nos interesa, o punto de partida serán aquelas representacións nas que o dominio fonte, xerador da frase feita, é un elemento material, un obxecto físico:

<i>atar cabos</i>	<i>non caber unha agulla</i>
<i>dar en el clavo</i>	<i>caerlle os aneis [a alguén]</i>
<i>dar una en el clavo y ciento en la herradura</i>	<i>poñerlle areas nos zapatos [a alguén]</i>
<i>romperse la cuerda</i>	<i>arma de dous fios</i>
<i>apretarse el cinturón</i>	<i>apañar auga na peneira</i>
<i>un jarro de agua fría</i>	<i>cerrar a billa</i>
<i>ley del embudo</i>	<i>como se falara co botón da súa camisa</i>
<i>tirar de la manta</i>	<i>estar [alguén] entre o caldeiro e a cruz</i>
<i>estar la moneda en el aire</i>	<i>deixar o can coa roca</i>
<i>salvar los muebles</i>	<i>facer as cordas antes de ter as cabras</i>
<i>tirar [algo] a la papelera</i>	<i>dar unha no cravo e outra na ferradura</i>
<i>clavarle un puñal en la espalda [a alguien]</i>	<i>O falar non ten cancelas.</i>
<i>caer en las redes [de alguien]</i>	<i>mallar/machucar en ferro frío</i>
<i>caer/echar [algo] en saco roto</i>	<i>dar co fío do nobelo</i>
<i>llegar y besar el santo</i>	<i>andar as huchas de arrastro</i>
<i>salirle [a alguien] el tiro por la culata</i>	<i>como embude á boca de xerro</i>
<i>caérsele [a alguien] la venda de los ojos</i>	<i>non dar puntada sen fío</i>

Como se pode apreciar nos exemplos anteriores, a mesma imaxe pode servir para efectos distintos nunha mesma lingua ou na comparación interlingüística. Na anterior listaxe as expresións cast. *caer/echar en saco roto* [algo], gal. [*Ser u.c.*] (*como*) *apañar auga coa/na peneira*⁴ e [*Ser u. p. unha*] *hucha sen fondo, arca sen fondo* aproveitan a idea dun recipiente sen fondo ou con el roto ou aburatado para significar respectivamente ‘no ser tenido en conta o hacer caso omiso [de el]’/ ‘No tenerlo en conta o hacer caso omiso [de el]’ (DFDEA), ‘Pretender un imposible; facer algo en balde’ e ‘(Ser) persoa gastadora’ (DFG). Do mesmo xeito, un mesmo significado pode ser representado por imaxes parcial ou totalmente diferentes: gal. *Non caber unha agulla* [*nun lugar*] / cast. *No caber un alfiler* [*en un sitio*]; gal. *Como embude á boca de xerro* / cast. *Como anillo al dedo*; gal. *Estar entre o caldeiro e a cruz* / cast. *Con un pie en el estribo, con un pie en la sepultura*; gal. *A chave e tranca* / cast. *A cal y canto*; gal. *Estar como o cortello dos porcos* / cast. *Como una leonera*; gal. *Entre a porta e o portelo, Entre a bigornia e o martelo* / cast. *Entre la espada y la pared*, etc.

En ocasións unha mesma imaxe orixina expresións complementarias. Así, por exemplo, o fraseoloxismo galego *arrolarlle a cabeza a unha persoa* (‘pensar cousas disparatadas, estar medio chalado’) manifesta unha das consecuencias da locución castelá *faltarle* [a alguen] *un tornillo*. É evidente que, se a nosa cabeza se concibe como unha peza suxeita ao tronco, ao faltar os elementos de fixación, aquela arrolará, co conseguinte deterioro da saúde mental da persoa.

2.1. Motivación e iconicidade

Unha das conclusións que se derivan directamente do carácter intrinsecamente metafórico das unidades fraseolóxicas, e así o pon de manifesto a lingüística cognitiva, vén contradicir un dos principios básicos da lingüística clásica: o carácter inmotivado (arbitrario) do signo lingüístico, tal como foi definido por Saussure, vese complementado polas nocións de motivación e iconicidade.

En realidade, esta contradición non é tal. Que os signos básicos (morfemas) sexan esencialmente inmotivados non implica que os complexos tamén o sexan. Os primeiros son uns poucos miles de elementos que é factible memorizar, os segundos aumentan considerablemente o número de unidades de xeito que, se non houbera algún tipo de motivación, o esforzo mental sería inasumible (de aí os conceptos funcionais de dobre articulación e economía da linguaxe). Nun ámbito inferior a motivación é de natureza morfolóxica (derivación e composición); no nivel superior, en cambio, a motivación é basicamente semántica: entre unha situación A e outra B hai unha relación de semellanza que se converte en metáfora ou comparación. Nun importante estudo, R. Jakobson (1974) comproba que metáfora e metonimia gardan paralelismo coas relacións de selección (paradigmáticas) e de combinación (sintagmáticas) da lingüística estrutural: no caso das metáforas dáse unha relación de semellanza ao igual que ocorre entre as unidades que conforman un paradigma; pola contra, a metonimia baséase nunha relación de contigüidade como sucede entre os membros dun sintagma. Este tipo

⁴ López e Soto (2004 s. v. *auga*) recollen tamén os sinónimos (*Como*) *apañar auga cun/nun cesto* ou *cun/nun cribo*.

de motivación (por semellanza, por contigüidade) constitúe, pois, un dos principios organizadores das unidades fraseolóxicas⁵.

Evidentemente, isto non implica que todas as unidades fraseolóxicas estean motivadas. Nos casos extremos de idiomaticidade, a motivación, se é que algún día existiu, queda totalmente anulada: gal. *Ser unha baraza de la* ‘pusilánime’, *tíralle do aire* ‘expresa admiración ante algo negativo, moi complicado ou sorprendente’ (DFG), cast. *Enterarse de lo que vale un peine* ‘conocer el aspecto incómodo o desagradable de algo’, *cortar/hacer un traje* [a algúen] ‘hablar mal [de él]’ (DFDEA), etc.

Nestas manifestacións de linguaxe figurada sempre se produce unha situación polisémica ou dilóxica porque a interpretación literal coexiste coa figurada en maior ou menor grado. Nos casos de desmotivación, a interpretación literal queda automaticamente desbotada porque orixina unha interpretación absurda, pero nos casos de metaforización a interpretación literal permanece coexistindo coa figurada porque é a fonte a partir da cal se produce o sentido derivado⁶. Como indican Lakoff e Johnson (1980:41): “La esencia de la metáfora es entender y experimentar un tipo de cosa en términos de otra”.

2.2. Comparación, metáfora e metonimia

Seguindo con estas reflexións de tipo xeral, convén que fagamos unha breve consideración que nos axude a completar a análise do corpus que manexamos. Referímonos a diferenza entre comparación, metáfora e metonimia.

A metáfora e a comparación fundamentanse nunha relación de semellanza entre dúas entidades, A e B. Agora ben, o que nesta se reduce a unha mera constatación do parecido, naquela convértese nunha identificación. Consecuentemente, expresións como *ese home traballa como unha máquina* ou *dá voltas como un sarillo*, desde o punto de vista interpretativo (coñecemento do mundo) ou de valor de verdade lóxica, poden ser cualificadas como “verdade” sen necesidade de que os elementos constituintes da frase experimenten cambio de significado. En cambio, a súa versión metafórica, “ese home é unha máquina” deberá ser considerada como “falsa” (home e máquina son entidades de natureza moi distinta) salvo que se produza unha reinterpretación. Desde este punto de vista, a metáfora e a comparación ou símil son figuras moi diferentes. A comparación séntese, por tanto, máis natural e espontánea⁷, polo que se converte nun recurso básico e universal da lingua coloquial. Así se entende que Ferro Ruibal no seu exhaustivo estudo sobre o tema (2006:179-264) poida recoller

⁵ Jakobson comproba, por outra parte, que estes tipos de relación se corresponden con diferentes casos de afasia infantil (trastornos de contigüidade e semellanza) e conclúe (1974:229) que os dous se poden poñer en relación con lesións localizadas en diferentes zonas do córtex cerebral, do que podemos concluír que ambos os dous procesos se localizan tamén en distintas zonas cerebrais, o que acentúa o seu carácter netamente diferenciado.

⁶ Incluso, nos casos de desautomatización, se pode xogar coa coexistencia simultánea das dúas interpretacións: *hai que baixarlle os fumes á industria contaminante, debido a las inundaciones la gente estaba con el agua al cuello*.

⁷ Como sinala Arutiúnova (cit. apud Tristá 1983:52): “El esfuerzo mental en la creación y comprensión de la metáfora estriba en superar la incompatibilidad de los significados, en restablecer la armonía semántica”.

“un total de 9713 ocorrencias de locucións ou fórmulas comparativas ou simplemente elativas galegas”. Pola contra, a metáfora implica forzar nalgún punto a lingua. Dado que a lectura literal nos di que alguén é unha máquina, o cal non é verosímil, o proceso cognitivo leva a buscar unha lectura alternativa que, como no caso da comparación, determine que propiedades dunha máquina son aquí aplicables⁸.

Como se observa e foi posto de manifesto na bibliografía sobre o tema, no caso da metáfora destácanse as propiedades das entidades. Na metonimia, en cambio, interesa máis a capacidade referencial, fundada no principio de contigüidade (causa-efecto, parte-todo, continente-contido, axente-instrumento, etc.)⁹:

batas blancas ‘conjunto de médicos, farmacéuticos o personal e laboratorio’ (DFDEA).

primer(a) espada ‘torero principal, persona sobresaliente en una actividad o profesión’ (DFDEA).

Neste sentido, as metonimias están cuantitativamente menos representadas no noso corpus. Con todo, cabe salientar que, aínda que metáfora e metonimia constitúen procesos distintos, con relativa frecuencia as dúas combínanse e interactúan (Barcelona 2000). As metonimias poden xerar metáforas e viceversa¹⁰:

It is well known that metaphor and metonymy often interact with each other, sometimes in fairly intricate ways. (Barcelona 2000:10)

In metonymy studies, a hot topic has always been the interrelation between metaphor and metonymy. Since the early nineties, researchers (...) have pointed out that metaphors not only interact with metonymies in the structuring of conceptual domains but that many metaphors are conceptually grounded on metonymies. (Ibarretxe-Antuñano 2005:190)

Deste xeito, unha imaxe formada por semellanza (metáfora) en canto adquire un valor de xeneralización adquire unha extensión metonímica (parte por todo). Do mesmo xeito, unha relación metonímica pode adquirir carácter metafórico cando se asocia por similitude con outra situación. En locucións como as seguintes cremos que se dá esta interferencia: gal. *darlle ás agullas* ‘falar moito e con pouco tino’, *non ter nin cadela*, *darlle ao zoco*, cast. *colgar la sotana*, *farolillo rojo*, *primer(a) espada* ‘persona sobresaliente...’, *tirar la toalla*, *encefalograma plano* ‘actividad mental nula’, etc. Por exemplo, neste último caso a expresión *encefalograma plano* pode considerarse unha

⁸ Nas metáforas mortas ou durmidas, asentadas na lingua, este proceso que se deu na súa orixe xa está lexicalizado polo que en moitas ocasións os falantes non son conscientes do tropo, o que non implica que non exista. Lakoff e Johnson (1980) insisten, con todo, na súa vixencia.

⁹ “*Múltiples han sido las propuestas para diferenciar a la metáfora de la metonimia. Sin duda, los criterios de diferenciación sobre los que hay más consenso son dos: (a) carácter de la proyección conceptual entre A y B y (b) función de ambas figuras. Por lo que se refiere al primer aspecto la metáfora permite una proyección ontológica externa mientras que en la metonimia se produce una proyección ontológica interna. En cuanto al segundo aspecto, la metáfora se usa principalmente para concebir mientras que la metonimia se emplea para hacer referencia.*” (Velasco, Fuertes e Samaniego 2005, 157)

¹⁰ Dirven (2002:93) propón un continuum de casos no que a metáfora se situaría nun extremo e a metonimia no outro.

construción metonímica (efecto por causa); non obstante, convértese en metafórica cando non se aplica á actividade bioeléctrica cerebral medicamente comprobable senón á vagancia intelectual (*A estos programas de televisión solo traen gente con encefalograma plano y poca vergüenza*) ou á falta de actividade en xeral (*Encefalograma plano en la economía española*).

2.3. Xerarquización das imaxes

Entre as conclusións ás que chegan Lakoff e Johnson (1980) hai algunhas que nos parecen especialmente importantes. Unha delas refírese ao carácter sistemático das expresións metafóricas. Sen saír do ámbito deste artigo, se como indican eses dous autores, a vida é unha viaxe, o esperable será que nos atopemos cunha serie de expresións metafóricas nas que se desenvolva esa idea nas distintas peripecias que nos poden ocorrer ao longo da travesía (por terra, mar...). É o que sucede: cast. *abandonar o barco, perder el último tranvía/tren, recoger velas, ir a la deriva, bajarse en marcha, echar el ancla/echar anclas* ‘detenerse o quedarse por tiempo indefinido [una persona]’, gal. *ir vento en popa, estar en vía morta, poñer proa* [u.p. a alguén], *recoller/pregar velas, irse a pique, estar na gamela de dúas proas* ‘morror’, *caer nas redes, vogar a dous remos, levar o temón...*

Do anterior deriva esta implicación: toda esta multitude de expresións metafóricas debe estar organizada. Así, a partir de Lakoff e Johnson véñense realizando diversas aproximacións de xerarquización neste campo. Estes autores diferencian metáforas estruturais, metáforas orientacionais e metáforas ontolóxicas por oposición ás expresións metafóricas particulares. Cuenca e Hilferty (1999) diferencian só dous niveis: metáforas conceptuais (equivalentes ás estruturais) e expresións metafóricas. Pola súa banda, Iñesta e Pamies (2002) establecen tres niveis: modelo icónico, arquimetáfora e metáforas particulares. Independentemente da terminoloxía que se adopte e dos niveis que se teñan en conta, o certo é que factores como a existencia desta xerarquización, as propiedades de coherencia e consistencia das expresións metafóricas (Lakoff e Johnson 1980:82-84) e o feito de que as proxeccións de nivel inferior herden as estruturas das proxeccións superiores (Lakoff 1993:222) determinarán a constatación de series como as seguintes:

Nivel 1. Estrutura de metáforas conceptuais.

Nivel 2. AS PERSOAS SON OBXECTOS.

Nivel 3. AS PERSOAS SON MÁQUINAS.

Nivel 4. A MENTE DAS PERSOAS É UN CONTEADOR, A MENTE DAS PERSOAS É UN COMPUTADOR, A LINGUA DAS PERSOAS É UN OBXECTO MÓBIL, A CABEZA DAS PERSOAS É A PARTE SUPERIOR DUN OBXECTO, ENTIDADE OU MÁQUINA...

Das que se derivarán as expresións metafóricas particulares que examinaremos:

Nivel 2: Síntome unha figura decorativa.

Nivel 3: Pedro é unha máquina.

Nivel 4: Teño que ampliar a memoria RAM, non para de darlle á tarabela, seica andas mal da cheminea...

3. Metáforas *obxectuais* ou cousificadoras

3.1. Corpus

Entre os modelos icónicos ou –chamémolas así– macrometáforas dun nivel máis alto figuran as metáforas ontolóxicas, “é dicir, formas de considerar acontecementos, actividades, emocións, ideas, etc., como entidades e substancias” (Lakoff e Johnson 1980:64). Entre os seus subtipos pódense mencionar as personificacións, as metáforas zoomórficas e as que, a falta dun termo mellor, imos denominar, metáforas cousificadoras ou *obxectuais*¹¹, en consonancia cos tres tipos de entidades prototípicas da gramática tradicional: persoa, animal e cousa.

A utilización de entidades físicas (entidades de primeira orde na linguaxe lóxica) na fraseoloxía (obxectos, máquinas, instrumentos, ferramentas, cousas, produtos, aparellos, pezas, prendas...) baséase no principio indicado de dar conta de conceptos e situacións complexas a partir de elementos máis concretos próximos á nosa experiencia cotiá. No apartado 2 incluimos unha pequena mostra deste uso.

Deste xeito palabras como *carro, muiño, gaita, fol, pano, cesta...* aparecen en múltiples fraseoloxismos. Este tipo de fraseoloxismos ofrece sumo interese pois facilita múltiples perspectivas de aproximación. Permite analizar qué obxectos seleccionan as comunidades como máis relevantes ou fontes de creación metafórica (no mundo rural, mariñeiro, urbano ou industrializado). Igualmente, ofrece a posibilidade de comprobar que valores se lles asignan a esas entidades (ás veces contraditorios). Como sinala Fernández Ferreiro (2007:3659):

Las metáforas condicionan (ayudan a construir) la visión del mundo, y son una clara manifestación de los modelos cognitivos de un grupo humano (ofrecen datos muy útiles para la lingüística y la antropología culturales, así como para la etnografía de la comunicación).

Finalmente, entre outras posibilidades, o que aquí nos parece tamén importante é que este tipo de unidades fraseolóxicas permite comprobar a evolución dos fraseoloxismos ao longo do tempo. Os instrumentos créanse nunha época determinada e constantemente van sendo substituídos por outros que ofrecen mellores prestacións. Algúns como *a roda, o carro, o arado, o barco* teñen unha longa historia e aínda perviven, pero noutros casos topámonos con obxectos de recente creación (eléctricos, electrónicos, informáticos) que nos mostran *en tempo real, en vivo e en directo* como van xurdindo as novas expresións. Noutras ocasións, polas súas especiais características de fixación, imaxes / termos antigos perviven na fraseoloxía cando na sincronía actual case non se usan. É o caso que máis adiante veremos de *dar corda* e da expresión *aguja de marear/agulla de marear* (documentada na Península desde a época alfonsí, posteriormente substituída por sinónimos como cast. *brújula*, gal. *compás*).

¹¹ Seguindo o modelo *concepto: conceptual, obxecto: obxectual*, debido a que a palabra *obxectivo* está bloqueada para esta acepción.

Así, xunto co cast. *perder la brújula* ‘perder la orientación o el tino’ (DFDEA), na fraseoloxía sobrevive aínda a antiga denominación:

Aguja de marear ‘brújula’ (DFDEA), que, aínda que os redactores non o indican, soe aparecer en combinación cos verbos *perder* e *conocer*, como se mostra na documentación que acompañan¹².

Collerlle [u.p. a alguén] *a agulla de marear* ‘coñecer o seu punto débil; lograr con astucia o que se pretende de alguén’(DFG).

Coñecer/saber a agulla de marear [u. p.] ‘saber actuar con destreza e astucia na vida’(DFG).

En total, facendo unha sinxela estatística, o número de expresións fraseolóxicas nas que aparece un obxecto material como dominio fonte orixinador dunha imaxe non é desprezable. Para completar a nosa análise cuantitativa dividiremos as unidades fraseolóxicas do corpus nos seguintes grupos:

-Tipo 1. Fraseoloxismos nos que aparece unha entidade material fabricada polo home pero que non implican identificación entre persoa e obxecto, como os vistos no apartado 2: *cerrar a billa*, *apañar auga na peneira*, *caerlle os aneis* [a alguén], *arma de dous fios*, *balón de osíxeno*...

-Tipo 2. Fraseoloxismos nos que aparece (implícita ou explicitamente) unha entidade material fabricada polo home aplicable a persoas e a outras entidades non humanas (animais, situacións, sucesos, accións...): *irse a pique* ‘hundirse una embarcación’, 2 *irse a pique* ‘malograrse o estropearse [algo, especialmente un asunto], 3 *irse a pique* ‘arruinarse’ (entidade implícita: un barco que só na terceira acepción se equipara cunha persoa), *como un colador*, *como una esponja*, *a todo gas*... (DFDA); *dar de si* [u.p./u.c.] (‘xa veremos o que dá de si o conto, nunca se sabe o que pode dar de si unha persoa en apuros’), *estar feita un nobelo* [u.p./u.c.] (‘el guindou a carta para o chan feita un nobelo; o rapaz estaba na cama con febre, feito un nobelo’), *de moito pistón* (‘un negocio de moito pistón, unhas rapazas de moito pistón’), etc. (DFG).

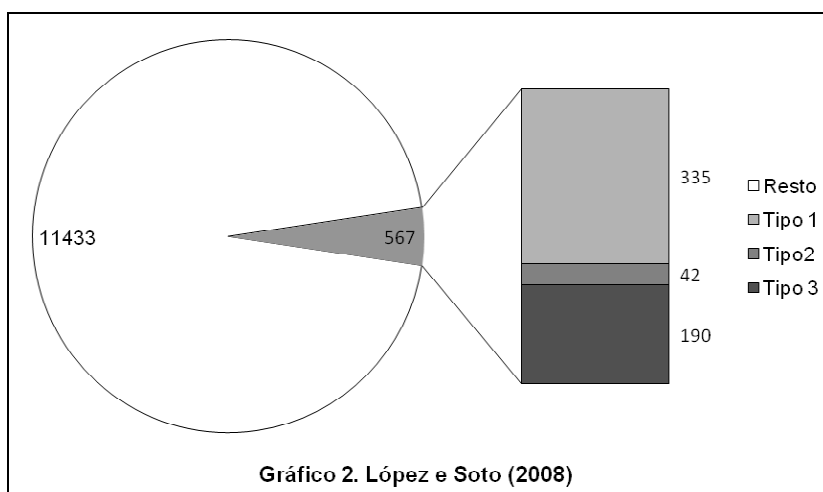
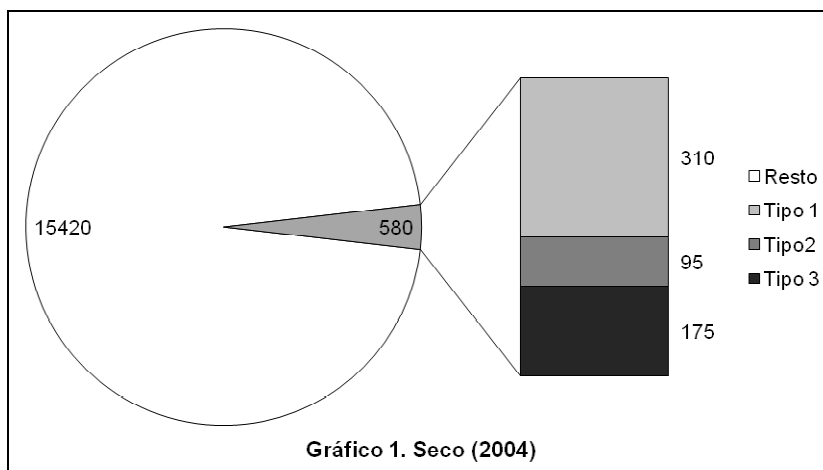
-Tipo 3. Fraseoloxismos nos que aparece unha entidade material aplicable principalmente a persoas: *poñer a antena*, *ser un disco raiado*, [ter u.p. algo] *na recámara* (DFG).

Da análise dos dous dicinarios que utilizamos como base do noso corpus obtemos os seguintes resultados (Cadro 1 e gráficos 1 e 2):

¹² “MGaite *Retahilas* 115: ‘La abuela aunque no la habíamos incapacitado ni recluido, iba perdiendo progresivamente la aguja de marear’” (DFDEA, s. v. *aguja*).

	Total	Tipo 1	Tipo 2	Tipo 3	Tipos 2-3	Tipos 1-2-3
Seco (2004) DFDEA	16000	310	95	175	270 1,69%	580 3,63%
López e Soto (2008) DFG	12000	335	42	190	232 1,93%	567 4,725%

Cadro 1. Número de fraseoloxismos

Como se observa, esta clase de expresións fraseolóxicas (especialmente os tipos 2 e 3, que son os que realmente nos interesan neste traballo) constitúe un grupo importante (e homoxéneo) dentro do inventario fraseolóxico das dúas linguas, aproximándose ao 2% do total de idiomatismos recollidos (percentaxes algo maiores en galego que en castelán). O noso corpus redúcese ao estudo do galego e o castelán, pero non sería difícil documentar noutras linguas construcións semellantes: fr. *serrer la vis* [à quelqu'un], ing. *have a screw loose*¹³. Cómpre sinalar que a distinción entre unidades do tipo 1, 2 e 3 non é absoluta. As obras lexicográficas recollen os usos consolidados nunha lingua, pero os falantes recrean constantemente na súa fala o material que a tradición lles proporciona. Por ese motivo, expresións como *al/en ralenti* 'a la mínima velocidade de rotación de un motor' (DFDEA), *balón de osíxeno* 'unha solución ocasional para unha situación difícil' (DFG) e outras máis que, segundo o tratamento recibido en DFDEA e DFG pertencen ao grupo 1, por metaforización máis ou menos ocasional poden ser aplicadas tamén a persoas: *jugaron al ralenti y, aún así, nos ganaron; este novo socio é un balón de osíxeno para o negocio*.

O mesmo sucede con termos non incluídos nos dicionarios que conforman o noso corpus. A pesar de ser obras completas, non figuran algunhas locucións ausentes do fondo documental (por esencia limitado) que manexaron, caso de *piloto automático* ou *ser a locomotora*: 'levo tantos anos na empresa que case traballo co piloto automático posto; con só vinte anos converteuse na locomotora que tira de todos na familia'.

3.2. Persoas e máquinas. Bases cognitivas da comparación

A asociación entre persoas e máquinas ten uns evidentes fundamentos na nosa experiencia. Como as máquinas e os instrumentos, as persoas realizamos funcións e tarefas (por iso non deixa de ter sentido que moitas palabras designen simultaneamente a persoa e o instrumento que realiza un mesmo traballo: cast. *lavaplatos, salvaguarda, salvavidas, guardamuebles*, etc.). As funcións tamén se desenvolven dentro do propio organismo, así o cerebro desempeña uns cometidos que se poden comparar doadamente cos dun computador (procesar datos, memorizalos).

As persoas, coma as máquinas, necesitamos enerxía para funcionar e movernos. Atendendo á forma, o noso organismo préstase tamén a múltiples comparacións: partes móbiles (lingua, mans, pernas), partes redondas (cabeza, xenitais masculinos), condutos internos (veas, arterias, intestinos), etc. Por tal motivo, na lingua coloquial as

¹³ Obsérvese como as seguintes expresións inglesas se corresponden en castelán cun sinónimo case perfecto ou cunha metáfora tamén cousificadora: *have a screw loose* 'faltarle [a alguien] un tornillo', *put the screws on, turn/ tighten the screw (screws)* 'apretarle las clavijas [a alguien]', *a turn of the screw* 'una vuelta de tornillo', *have one's head screwed on (the right way)* 'tener la cabeza bien amueblada'.

A bibliografía proporciona abundantes exemplos noutras linguas: Lakoff e Johnson (1980:66) identifican entre as metáforas ontolóxicas do inglés A MENTE É UN OBXECTO (da que son derivación A MENTE É UNHA MÁQUINA, A MENTE É UN OBXECTO FRÁXIL). Iñesta e Pamies (2002) exemplifican en múltiples linguas arquimetáforas como *la persona delgada es un recipiente (casi) vacío* (2002:187-188), *la persona rápida es una máquina* (2002:203-205) nas que se exemplifican comparacións similares ás que aquí analizaremos: *(delgado como) un saco de osos/un cravo/un arame/ o pau dunha escoba/un riel; a toda máquina, a todo gas, a toda vela*, etc. Finalmente, por non estendernos neste aspecto, Ferro (2008:158) proba a extensión noutras linguas da metáfora *o que come moito é como un obxecto*.

persoas podemos ter problemas de *cañerías*, *tuberías* ou *manguitos*, o que pode orixinar equívocos graciosos como un vivido por nós recentemente: unha persoa de idade avanzada preséntase nunha ferretería indicando que tiña “mal un manguito” para de seguido aclarar que o obxecto avariado era o que levaba na man e amosou¹⁴. A imaxe non é difícil de localizar nos corpus escritos:

‘Afirmaba que o alcohol, o güisqui principalmente, estimula a circulación dos líquidos nas covas e canais e tuberías do cerebro. Unha boa irrigación é a base dos grandes pensamentos’ (X. C. Caneiro, *Un xogo de apócrifos*, 1997, cit. apud CORGA [Data de consulta: 04/04/2011]).

‘¿Qué derecho tiene usted a llamarse plomero? ¡El auténtico plomero es el médico, que destapa las cañerías del cuerpo!’ (F. del Paso, *Palinuro de México*, 1982, cit. apud CREA [Data de consulta: 04/04/2011]).

A fraseoloxía bota man de todas estas e outras posibilidades cunha riqueza expresiva en cantidade e matices digna de resaltar.

4. Análise do corpus

A metaforización que analizaremos nas páxinas que seguen pode presentarse explicitamente. Por exemplo, unha frase recollida da lingua oral de boca dunha muller facendosa (Deza), *se faltó eu, falta o parafuso do medio*, mostra dun xeito directo a identificación *dona de casa=peza de unión de varios elementos (parafuso)*. Agora ben, en moitos casos a *obxectualización* da persoa prodúcese dunha maneira secundaria, indirecta ou implícita. Deste xeito, expresións do tipo (*está namorado*) *ata as cachas* cobran sentido tras un proceso cognitivo de implicacións polo que se nos indica que así como unha navalla se pode clavar ata as cachas cando o fai profundamente, do mesmo xeito alguén que está profundamente namorado pode ser comparado cunha navalla cravada ata as cachas. O mesmo sucede con (*abrir*) *de par en par* (‘enteramente [...]’. Tamén en sentido no material, especialmente referido al corazón o al alma’ [DFDEA]), que se entende mediante a metáfora implícita previa *corazón/alma = ventá/porta*.

Un trazo que caracteriza estas unidades, e que xa foi sinalado con anterioridade (Ferro 2008:153-155) é o uso frecuente de desprazamentos significativos. Como calquera unidade léxica, unha expresión idiomática pode admitir distintas interpretacións (significados ou sentidos, segundo os casos). A locución castelá *áspero como la lija/como el papel de lija* aplícase con distinto valor en ‘la corteza de este árbol es áspera como la lija’ e en ‘tu hermana tiene un carácter áspero como la lija’. Agora ben, nas comparacións estereotipadas desenvoltas arredor dunha unidade polisémica é frecuente que un dos membros da comparación se aplique a un dos significados e o outro membro ao outro, segundo o modelo que podemos ver en *raro*¹ ‘pouco denso, pouco espeso’ e *raro*² ‘extraño, extravagante’, de onde a expresión *persoa máis rara ca unha criba*, é dicir, “persoa máis rara (‘extravagante’) ca unha criba (‘pouco espesa’)”: [estar/quedar u.p.] *fría como o mármore, amolecer* [u.p. a alguén] *como a manteiga*,

¹⁴ En ocasións a metáfora pode implicar creación léxica, como é o caso do cast. *a ojmetro* ‘a ojo (a bulto o por aproximación’ DFDEA), creado segundo o modelo de *taxímetro*, *velocímetro* ou *parquímetro*.

ser [u.p.] *máis torta cás cambas do carro* ‘dise do que actúa de mala fe ou ten un carácter moi difícil’ (DFG); *estar máis colgado que una lámpara* (aplicase sobre todo a drogodependentes), *ser* [alguen] *pesado como el plomo, más quemado/caliente que el palo de un churrero, más corto que las mangas de un chaleco* (DFDEA).

A polisemia e a homonimia son empregadas nas locucións que nos ocupan tamén doutros xeitos. Por exemplo, as dúas definicións que acompañan no DFDEA as expresións cast. *como una carraca / hecho una carraca* e *2 como una carraca / más que una carraca*, respectivamente, ‘construción de sentido comparativo usada para ponderar el estado caduco o de deterioro de una persona o cosa’ e ‘construción de sentido comparativo usada para ponderar lo mucho que habla una persona o el ruido que hace una cosa’ proceden da existencia dos homónimos *carraca*¹ ‘barco viejo o tardo en navegar; Artefacto deteriorado o caduco’ e *carraca*² ‘instrumento de madera, en que los dientes de una rueda, levantando consecutivamente una o más lengüetas, producen un ruido seco y desapacible’, segundo as definicións recollidas no DRAE (s.v. *carraca*¹ e *carraca*², respectivamente). O mesmo sucede, por polisemia, nas expresións castelás e galegas formadas a partir da palabra *corda*, como *dar/ter corda* (vid. *infra* nota 34).

Non é infrecuente que un mesmo dominio fonte poida dar lugar a diferentes expresións metafóricas. O proceso polo que se producen estes casos de polisemia está adecuadamente xustificado na lingüística cognitiva. Dado que a proxección do dominio fonte sobre o dominio meta é parcial, é posible en cada caso seleccionar distintos trazos relevantes do seu significado, *meaning focus* (Soriano: no prelo). Por exemplo, da imaxe dun barco que agarda nun dique seco a oportuna reparación pode ser resaltada a idea de falta de actividade (‘en situación de inactividad’ DFDEA) pero tamén está presente o trazo ‘ausencia de líquido’, que é o dominante na acepción coloquial ‘sin beber’ (DFDEA). Do mesmo xeito, a palleta dun instrumento musical, peza que produce o son ao vibrar, pode identificarse coa lingua das persoas, que tamén axuda á produción dos sons, de onde *darlle (gusto) á palleta* (‘darlle á lingua’ DFG). Igualmente, como vai introducida na boca, soe acabar mollada polo cuspe do intérprete. Como hai outros medios para humedecela, xorde simultaneamente a expresión *mollar a palleta* ‘beber, xeralmente viño’(DFG).

Exemplos como os anteriores, e outros moitos, ilustran outras características relevantes das locucións que conforman o noso corpus: a abundancia das expresións humorísticas, cando non irónicas, do coloquial (incluso vulgar), da ponderación dos aspectos negativos sobre os positivos, etc. Todos estes trazos iranse comprobando na análise que agora segue¹⁵.

Un corpus tan extenso e variado como o que manexamos permite múltiples aproximacións. A primeira dicotomía coa que nos topamos é a que permite partir do dominio fonte ou do dominio meta. Na terminoloxía cognitiva é común afirmar que

¹⁵ Moitas das características apuntadas por Ferro (2008) para as comparacións son aplicables aquí. Entre elas merece ser salientada a seguinte: seguindo unha observación de A. Pamies, sinala Ferro que ao igual que en francés, o galego prefere a ironía onde o castelán gusta da hipérbole. (Ferro 2008:163)

acudimos a un dominio metafórico (fonte, orixe) para dar conta doutro dominio conceptual (meta, destino) mediante unha proxección parcial de atributos¹⁶. Debe quedar claro que se trata de dúas perspectivas distintas para estudar un único obxecto e, por tanto, son complementarias. No primeiro caso tomaremos como punto de partida aqueles obxectos (ferramentas, aparellos mecánicos, aparellos eléctricos, electrónicos, etc.) dos que botamos man para dar contra de propiedades humanas. No segundo caso, o foco de interese recaerá sobre esas cualidades das persoas que son obxecto de cousificación (a persoa na súa totalidade, os seus membros ou as súas cualidades / accións particulares). No noso estudo, adoptaremos as dúas perspectivas, de acordo con cada circunstancia, en busca da maior xeneralización posible. Comezaremos polo dominio meta.

4.1. Dominio meta (persoas)

4.1.1. Aspecto físico

A primeira impresión que temos das persoas, a máis perceptible, vén dada polo aspecto físico. É un tópico da literatura moral desde hai séculos a crítica da excesiva atención que lle dedicamos á aparencia externa ou da tentación de vulgar polas aparencias. De aí que o corpo sexa fonte de numerosas representacións metafóricas e fraseolóxicas (somatismos). As metáforas que xorden neste ámbito son dun baixo grao de abstracción, pois tanto o dominio fonte como o dominio destino son entidades físicas (entidades de 1ª orde).

Na linguaxe técnica é usual recorrer a metáforas deste tipo para aludir ás distintas partes do corpo (*caixa torácica*, *columna vertebral*, *tabique nasal*, *válvula mitral*, etc.). A lingua non especializada aproveita este recurso tamén para conformar locucións nominais sinxelas. Así temos

DFG:

Arca/caixa do peito, tampa do peito ‘caixa torácica’; *arelo/aro do lombo, fío do lombo* ‘columna vertebral’, *a tampa dos sesos/miolos* ‘parte superior do cranio’,

¹⁶ As expresións *dominio fonte/orixe* e *dominio destino/meta* (en inglés *source domain*, *target domain*) son de uso xeneralizado na lingüística cognitiva para referirse respectivamente ao *termo imaxinario* e ao *termo real* dun tropo: “La metáfora conceptual es un fenómeno de cognición en el que un área semántica o dominio se representa conceptualmente en términos de otro. Esto quiere decir que utilizamos nuestro conocimiento de un campo conceptual, por lo general concreto o cercano a la experiencia física, para estructurar otro campo que suele ser más abstracto. El primero se denomina *dominio fuente*, puesto que es el origen de la estructura conceptual que importamos. El segundo se denomina *dominio meta* o *destino*. Tal como se vio en capítulos anteriores (...), existe la convención tipográfica de indicar los dominios conceptuales en versalita (DOMINIO) y las metáforas conceptuales mediante la fórmula EL DOMINIO META ES EL DOMINIO ORIGEN. Así, por ejemplo, la metáfora conceptual según la cuál conceptualizamos el tiempo en términos de dinero se denomina convencionalmente EL TIEMPO ES DINERO”. (Soriano: no prelo)

Isto pódese representar en cadros coma o seguinte:

Dominio meta	Dominio fonte	Metáfora
TEMPO	DIÑEIRO	O TEMPO É DIÑEIRO
AMOR	VIAXE	O AMOR É UNHA VIAXE
PERSOA	OBXECTO/MÁQUINA	AS PERSOAS SON OBXECTOS/MÁQUINAS
CABEZA	BÓLA DE BILLAR	A CABEZA DE ALGUÉN É UNHA BÓLA DE BILLAR

levantarlle a tampa dos sesos [u.p. a alguén] ‘asasinalo, darlle un tiro na cabeza; causar molestia ou fastío’.

DFDEA:

Caja del pecho, caja de cambios ‘pecho (parte del cuerpo que contiene el corazón y los pulmones)’, *tapa de los sesos* ‘parte superior del cráneo’, *las telas del corazón* ‘el corazón’.

Sen saír do meramente físico, outro aspecto recollido máis abundantemente na fraseoloxía refírese ás dimensións do corpo ou fortaleza. Neste sentido son especialmente significativas as expresións referidas á gordura ou delgadeza extremas, como se pode comprobar na seguinte relación¹⁷:

1. Tamaño e fortaleza

DFG:

Mans como *cepos* ‘mans grandes e fortes’, [ser u.p.] (*dereita/forte*) *como un esteo*¹⁸, (*forte*) *como unha proa*, [ser u.p.] (*lisa*) *como unha táboa* ‘[referido ao corpo dunha muller] con moi pouco peito, de peitos pequenos’.

DFDEA:

Armario ropero, armario de dos/tres cuerpos ‘persona muy fuerte y corpulenta’

2. Gordura

DFG:

[Estar u.p.] *como un bocoi/un cepo/un pipote/un pote*, [estar/ser u.p.] *como unha meda* ‘estar ou ser moi gorda’, [ser u.p.] *como un saco de patacas* ‘(ser) moi torpe ou moi gorda’.

DFDEA:

Saco de patatas ‘se usa [...] para ponderar la condición de peso inerte de una persona o cosa, o la gordura de una persona’.

3. Delgadeza

DFG:

[Ser] *un espeto* [u.p.] ‘(estar) extremadamente delgada’, [estar u.p.] (*delgada/fraca*) *como un fio, fol de media libra* ‘home moi delgado’, *¡Arriba, fol de media libra!* ‘dise cando se colle a un neno pequeno no colo’.

DFDEA:

En el chasis ‘en delgadez extrema’, *como/hecho una oblea* ‘construcción [...] usada para ponderar la delgadez o el aplastamiento’.

¹⁷ *Fraqueza, gordura e fortaleza* figuran polo número de referentes entre os termos de comparanza máis frecuentes no Tesouro Fraseolóxico Galego, concretamente co número 1, 5 e 14 respectivamente (Ferro:2008, 135). Outros termos incluídos nesa listaxe como *comer* (4), *ira* (10), *grande* (12), *rapidez* (15), *correr* (17), *dureza* (18), *fealdade* (21) e *pequeno* (23) están representados tamén no noso corpus.

¹⁸ *Esteo*: piar, columna, estaca (DdD).

O aspecto físico suscita entre nós valoracións de tipo estético (a beleza, a fealdade) que, loxicamente, orixinan fraseoloxismos nas distintas linguas. O inventario fraseolóxico dunha lingua recolle ademais numerosas locucións que aluden a outros trazos físicos das persoas que se consideran relevantes: a cor ou a calidade da pel, a calvicie, a forma da cara, etc. Os obxectos materiais tamén se utilizan para dar conta doutros contidos relacionados coa aparencia como é o vestido e outras facetas da nosa presenza:

4. Beleza, fealdade

DFG:

Cara de pote fendido ‘dise da persoa moi fea’, *estar* [u.p.] *como un tren* ‘ser moi guapa, ter moi bo corpo’.

DFDEA:

Estar cañón ‘estar muy bueno o estupendo’, *(estar) como un tren* ‘muy bien. Referido a la belleza o atractivo físico de una persona’.

5. Outros trazos físicos

DFG:

[*Ser u.p./u.c.*] (*moura/negra*) *como un chamizo* ‘moi mouro, moi negro’.

DFDEA:

Bola de billar ‘se usa [...] para ponderar lo calva o rapada que está una cabeza’, *como/hecha una pepona* ‘construcción [...] usada para ponderar el aspecto redondo y colorado del rostro de una mujer’, *de porcelana* ‘[cosa, especialmente cutis] muy fina y delicada’.

6. Vestimenta

DFG:

[*Ser u.p.*] *como un figurino/estar feita un figurino* ‘(ser ou estar) moi elegante, moi ben enfeitada’, [*estar u.p.*] *como un pincel/feita un pincel* ‘(estar) moi coidada, moi adobiada ou moi elegantemente vestida’.

DFDEA:

Hecho un paquete ‘[hombre] muy compuesto y acicalado’, *como/hecho un pincel* ‘construcción [...] usada para ponderar limpieza y arreglo esmerados’.

7. Aspecto

DFG:

[*Andar/estar u.p.*] *feita un cangallo* ‘(estar) moi fraca ou moi desmellorada’, [*estar u.p.*] *feita un garlocho*¹⁹ ‘(estar) descoidada, pouco aseada’, [*estar u.p.*] *feita un trapo* ‘(estar) acabada, derrotada, cansa’, [*estar u.p.*] *feita unha braga/un farrapo* ‘estar moi decaída física, anímicamente’.

¹⁹ Na lexicografía galega non localizamos a palabra *garlocho*. Probablemente sexa (como *galorcho* e *galorcha*) unha variante de *galocha* ou *galocho* ‘zoca ou zoco, madroña’ (DdD), significado que lle cadra ben ao fraseoloxismo por tratarse dun calzado rústico deseñado para andar na lama.

DFDEA:

Como/hecho un mapa ‘usada para ponderar [...] que alguen o algo está lleno de heridas o cardenales’, *como/hecho un estropajo* ‘[...] usada para ponderar el mal estado de alguen o algo’.

4.1.2. Comportamento, actitude, carácter

Un carácter máis abstracto mostran as imaxes que se refiren ao comportamento das persoas (metáforas eventivas). Neste caso os falantes acudimos a distintos obxectos fabricados polo home para dar conta, por exemplo, do carácter das persoas (alegre, tranquilo, inqueda, teimudo, indolente, áspero, etc.) ou doutros trazos da súa personalidade:

1. Carácter

DFG:

[*Ser u.p.*] (*coma*) *unha capa/capela/manela de la* ‘(ser) unha persoa tranquila’.

[*Ser u.p.*] (*alegre*) *como unha pandeireta*, [*estar/ser u.p.*] (*alegre*) *como unhas castañas* ‘expresión que pondera a alegría ou o carácter bulideiro dunha persoa’, [*ser u.p.*] *coma un trinquete* ‘(ser) inqueda, rebuldeira’.

[*Ser u.p.*] (*coma*) *unha lima/[ter un humor] de lima (xorda)* ‘dise da persoa que é obstinada, teimosa, pesada’.

[*Ser u.p.*] *un fol de cinza* ‘(ser) pusilánime’, [*ser u.p.*] (*coma*) *unha maza branda* ‘(ser) un indolente’, [*ser*] *un cesto* [u.p.] ‘ser torpe, preguiceiro’, *non valer para tacos de escopeta* [u.p.] ‘ser unha persoa inepta ou incapaz’.

Cara de cemento armado ‘(persoa) atrevida, desvergoñada’.

DFDEA:

(*Seco*) *como una alpargata* ‘[...] usada para ponderar la sequedad, física o moral’, (*áspero/duro*) *como la lija*, más pesado que el plomo.

2. Outras características da personalidade dunha persoa

DFG:

[*Ser u.p.*] *máis porca ca un batán*.

[*ser u.p.*] *unha hucha sen fondo* ‘(ser) persoa gastadora’, [*ser u.p.*] *un saco sen fondo* ‘persoa que come ou gasta moito’.

DFDEA:

Perder aceite un hombre ‘ser homosexual’.

Bala perdida ‘individuo juerguista y de poco juicio’.

Cabeza bien amueblada ‘cabeza lúcida, o capaz de razonar con claridad’, *como/más que una esponja* ‘usada para ponderar la capacidad de absorber, frecuentemente en sentido moral’.

Relacionado co carácter das persoas está o seu comportamento. O carácter correspóndese co “ser” dunha persoa (colérico, sanguíneo, flegmático, apático...) en tanto que o comportamento ou actitude responde ao “facer” ou “actuar”. O primeiro implica unha xeneralización en tanto que o segundo maniféstase nunha coordenada espacial concreta: unha persoa que cualifiquemos como preguiceira pode actuar diligentemente en moitas ocasións, alguén flegmático pode sufrir un ataque de ira, etc. Característico do corpus que manexamos é o predominio da valoración negativa neste tipo de fraseoloxismos. Especialmente significativo é o grupo que pondera o comportamento desequilibrado (tolo, chalado, pouco asisado, insensato, etc.). Neste apartado utilízanse as máis variadas imaxes para aludir á cabeza (*tellado, cheminea, pelota, tarro*), a algún problema provocado por non estar ben asentada (*arrolar, patinar, faltar algún tornillo, salir de quicio*) ou funcionar como un obxecto inapropiado (*unha chaviña, pandeireta, cafetera*):

3. Comportamento atolado

DFG:

Arrolarlle/barrenarlle a cabeza [a alguén] ‘pensar cousas disparatadas, estar medio chalado’, [*ser u.p.*] *un chaviña louca* ‘ter pouco siso’, *estar mal do tellado* [u.p.], *andar/estar mal da cheminea* [u.p.]/*non lle funcionar a cheminea* [a alguén] ‘estar louca ou actuar con insensatez’, *patinarlle o embrague* [a alguén] ‘non estar ben da cabeza’, *patinarlle as neuronas* [a alguén] ‘falar ou actuar con pouco siso’, [*estar u.p.*] *coma unha pandeireta* ‘(ser) pouco asisada’.

DFDEA:

Tener la cabeza llena de serrín/no tener más que serrín en la cabeza, como una cafetera ‘construcción [...] usada para ponderar locura’, *estar como un cencerro* ‘estar chiflado’, *estar mal de la chimenea, encefalograma plano* ‘actividad mental nula’, *patinarle las neuronas* [a alguien] ‘pensar [esa persona] con falta de claridad o de cordura’, *secársele las neuronas* [a alguien] ‘quedarse sin capacidad para pensar, o para hacerlo con cordura’, *estar mal de la pelota* ‘estar mal de la cabeza, o estar loco’, *faltar algún tornillo* [a alguien]/*tener* [alguien] *flojo (suelto) algún tornillo* ‘estar loco’, *fuera de quicio* ‘con el equilibrio psicológico o nervioso alterado’, *sacar de quicio* [a alguien], *salirse de quicio* [alguien], *comerse* [alguien] *el tarro* ‘dedicarse a pensar o a cavilar’, *comerle el tarro* [alguien] ‘convencer[le], imbuir[le] determinadas ideas, especialmente aprovechando su buena fe o su ingenuidad’.

4. Outros comportamentos

DFG:

Acendérselle a cheminea [a alguén] ‘volverse irascible’, *botar chispas polos ollos/botar chispas* [u.p. *contra alguén*] ‘manifestar ira, carraxe ou enfado’.

DFDEA:

Como un mueble/hecho un mueble [...] usada para ponderar la inmovilidad o inactividad de alguien’, (*ir/llevar*) *a remolque* ‘a rastras, o seguindo una

persona o cosa que mueve o dirige. En sentido moral', (*estar/poner*) a cien/a mil 'en estado de gran excitación o de gran irritación'.

4.1.3. Funcións fisiolóxicas (comer, beber, falar, fumar, etc)

O comportamento das persoas maniféstase tamén na nosa maneira de actuar ante distintas necesidades psicofísicas inherentes á nosa condición humana: comunicarnos, comer, beber e outros apremios fisiolóxicos (ourriñar, durmir, fumar, drogarse, etc.):

DFG:

Durmir [u.p.] *coma un cepo* 'durmir profundamente'.

[*Funcionar/ir u.p./u.c.*] *como un reloxo* '[referido a p. normalmente alude a funcionamento do intestino] perfectamente; con escrupulosa regularidade'.

DFDEA:

Como una piedra 'construcción [...] usada para ponderar la profundidad del sueño'.

Afloxarse [a alguien] *los muelles* 'perder la capacidad de controlar la emisión de orina o de excrementos', *tener los muelles flojos, flojo de muelles; planchar la oreja* 'dormir'; (*fumar*) *como una chimenea*; (*estar*) *más colgado que una lámpara* (referido a drogadictos).

Como se observa nos exemplos anteriores e en consonancia co xa mencionado, o máis frecuente é que estas necesidades se vexan na súa faceta negativa.

Comer, beber e falar merecen un tratamento especial pola súa relevancia na cultura dunha comunidade. En principio tamén aquí se ponderan principalmente as condutas negativas (comer moito, tomar bebidas alcohólicas, falar de máis). Por outra parte, os dous primeiros casos aluden a accións relacionadas coa inxestión dun elemento sólido ou líquido, de aí que un modelo icónico usado universalmente con diversos propósitos (RECIPIENTE) veña aquí como embude na boca de xerro para orixinar expresións metafóricas derivadas da imaxe UNHA PERSOA É UN RECIPIENTE plenamente encadrables no obxecto do noso estudo (unha persoa e unha arca, saco, odre, depósito de gasolina, dique, etc.). Con menos frecuencia acódese a outro tipo de imaxe metafórica máis (*esponxa, lastre*) ou menos (*lima, palleta*) relacionados co anterior:

1. Comer

DFG:

Arca/saco sen fondo 'persoa que come moito e non se dá saciado; por extensión, insaciable en xeral', [*poñerse u.p.*] *como un aro* 'dise cando un enche a barriga a máis non poder', *facen lastre* [u.p.] 'comer algo sólido para poder terminar da bebida', *ser* [u.p.] *unha lima/comer como unha lima* 'ser moi comedora'.

DFDEA:

Alhaja con dientes 'persona a la que hay que mantener. Frecuentemente en la construcción *no querer alhajas con dientes*', *ser* [alguien] *una lima/comer como una lima* 'ser voraz o comer mucho, especialmente de manera habitual',

dar/pegar el/un reventón [alguien] ‘morir, especialmente por indigestión o por exceso de fatiga’.

2. Beber

DFG:

[*Estar/poñerse u.p.*] *coma un odre/máis chea de viño que un odre* ‘(estar) bébeda’, [*estar u.p.*] (*borracha*) *coma unha pelica/como un pelello*²⁰, *mollar a palleta* [u.p.] ‘beber, xeralmente viño’.

DFDEA:

Como/más que una esponja ‘[...] usada para ponderar la capacidad de beber’, *ser una esponja* ‘beber mucho. Referido normalmente a bebidas alcohólicas’, *echar gasolina* ‘echar un trago (tomar bebidas alcohólicas)’, (*estar/ir/ponerse como una moto* ‘en estado de gran excitación, frecuentemente por consumo de drogas o alcohol’.

En (el) dique seco ‘sin beber’.

Máis abundantes e variadas son as locucións relacionadas con *falar* e o seu complementario *oír*. Neste caso tamén se critica o exceso (falar moito, escoitar o que non interesa) ou o defecto (excesivo hermetismo) aínda que tamén hai expresións que aplauden saber calar. Con todo, cuantitativamente o maior grupo de expresións corresponde a aquelas que censuran falar moito, non saber gardar un segredo ou mentir. As metáforas que se empregan en maior medida ilustran a imaxe da lingua como un obxecto móbil ou solto (*motor, badalo, martabela, sarillo, tarabela*) ou algo que produce un son, ás veces repetitivo (*palleta, diapasón, disco raiado*). A persoa indiscreta vese como un obxecto que deita líquido ou permite o paso (*cesta, regadeira, porta*), entre outras imaxes. A lingua maldiciente é un obxecto cortante (*de dobre fio*). Pola contra, para sonsacar á persoa discreta ou calada utilízanse como termo de comparación instrumentos que permiten tirar para sacar algo con forza (*sacacorchos* ou *tenazas*):

3. Oír

DFG:

Estar coa antena posta [u.p.]/*poñer a antena* ‘escoitar con disimulo e unha certa curiosidade de máis as conversas alleas’.

DFDEA:

Poner la antena ‘escuchar a escondidas o disimuladamente’.

4. Falar

DFG:

Darlle ao motor [u.p.], *darlle ao badalo/á badela* [u.p.], *darlle á palleta* [u.p.]/*darlle gusto á palleta* ‘darlle a lingua’, *darlle á martabela* [u.p.] ‘falar

²⁰ Aínda que non o documentamos na lexicografía galega, supoñemos que *pelica* e *pelello* son sinónimos de *odre* neste caso.

moito, insistir con teimosía nunha cousa', *ter a buxa frouxa* [u.p.] 'mentir', *darlle ao sarillo/ao tarabelo (da lingua)/á tarabela* [u.p.], *ter correa* [u.p.] 'falar moito'.

Deitar/ser como unha cesta [u.p.] 'contar todo, non saber gardar os segredos', *ser* [u.p.] *como unha regadeira* 'dise da persoa que fala moito e fála todo', [*parecer/ser u.p.*] (*unha*) *porta faxeira*²¹ 'dise da persoa que non garda segredo ningún', *botar/sacar a lingua a clareo* [u.p.] 'murmurar, falar de máis, falar de xeito inoportuno e inconveniente'.

[*Ter u.p.*] *unha lingua que corta como un coitelo*, [*ter u.p.*] *unha lingua que fura as paredes/que fura sete paredes* '(ter) lingua ferinte, mordaz'.

Disco raiado 'persoa ou cousa que se repite moito'.

Ser [u.p.] *unha arca pechada* 'ser discreta, reservada, que sabe gardar un segredo'.

DFDEA:

Tener mecha [alguien] (*o quedarle mecha* [a alguien]) 'tener tema para hablar o materia para actuar'.

Sacar con sacacorchos [algo a alguien] 'conseguir, a fuerza de preguntas, que [lo] diga', *sacar con tenazas/hacer falta tenazas* 'se usa para ponderar el hermetismo o la resistencia a la comunicación de alguien'.

Cambiar de/el disco 'cambiar de tema de conversación, especialmente por ser reiterado o pesado', *colocar el disco* 'exponer un tema conocido y que resulta pesado, especialmente por su reiteración', *disco rayado* 'cosa que se repite continuamente. Frecuentemente en construcción comparativa referido a persona'.

Lengua de doble filo 'lengua viperina, lengua mordaz y maldiciente', formada sobre o modelo de *arma/espada de doble filo (o de dos filos)*.

Subir/bajar el diapason 'subir/bajar el tono de voz'.

4.2. Dominio fonte (obxectos e máquinas)

O procedemento máis doado para proceder á cousificación dunha persoa é recorrer á comparación ou identificación con materiais (preferentemente metais: ouro, prata, chumbo...) dos que se queren resaltar cualidades que se consideran prototípicas: a dureza ou brandura, a frialdade, suavidade, etc.

No DFG topamos fraseoloxismos introducidos baixo palabras clave como *cemento armado, manteiga, ouro, pedra, ferro, ferruxe, mármore, la, pólvora, prata*, entre outras, que se aplican preferentemente a persoas:

²¹ A Porta Faxeira era unha das que permitían a entrada no recinto amurallado de Compostela e era lugar tradicional de encontros e tertulias. Hoxe é tamén unha praza de moito tránsito pero conserva o seu carácter de punto de encontro.

Cara de cemento armado ‘atrevida, desvergoñada’.

Ter o corazón de manteiga [u. p.] ‘ser boa, branda de corazón, misericordiosa ou moi xenerosa’, [Ser u.p./u.c.] (*branda*) como a manteiga, [Ser] de manteiga ‘[referido a u. p.] criada con moito mimo’.

Ter o corazón de ouro, (Ter) mans de ouro ‘(Ter) moita maña ou habilidade para o traballo; ter capacidade ou acerto nas cousas’.

Ter o corazón de pedra, [Estar/quedar u. p.] (fría) como o mármore.

De ferro ‘[referido a saúde, vontade, ou outra cousa inmaterial] excelente; tenaz; inflexible; [referido a p.] enérxica, forte’, *man de ferro.*

Estar de ferruxe [u. p.], ter ferruxe ‘Mostrar enfado, anoxo’.

[Estar/ser] como a prata ‘[Referido a persoa] moi limpa; por extensión, moi sa, como nova’.

[Andar u.p.] con/en pés de la/manteiga ‘(andar) con coidado, con precaución, delicada, silenciosamente ou en segredo’.

Ser [u.p.] como a pólvora ‘ter moito xenio’.

No DFDEA podemos recoller locucións nas que aparecen termos como etc.

Como el acero (o más que el acero), de acero úsanse para ponderar a dureza, frialdade ou resistencia (en sentido físico ou figurado): *nervios* ou *voluntad de acero.*

Ser un azogue, tener azogue (en el cuerpo) aplícase á persoa activa *azogue, cartón piedra, piedra, pedernal, cemento, oro, hierro, plata, plomo, porcelana, diamante,*, inqueda ou en continuo movemento.

Cara de cemento, cara de hormigón (armado) ‘frescura u osadía’.

De cartón piedra ‘insensible’.

Tener un corazón de oro, hacerse de oro.

De hierro ‘[persoa] de carácter muy enérgico’, *mano de hierro* ‘dureza en el castigo y la represión’, *salud de hierro.*

Como el pedernal, de pedernal ‘[cosa no material, especialmente corazón] sumamente dura’.

Como una piedra ‘...usada para ponder la dureza, la solidez o la insensibilidad’ o ‘la profundidad del sueño’, *quedarse/dejar de piedra, no ser de piedra* ‘insensible, especialmente a los estímulos sexuales’.

Manos (o manitas) de plata ‘gran habilidad manual’.

Con pies de plomo ‘con suma cautela’, [pesado] como el plomo (o más que el plomo) en sentido físico e figurado.

De porcelana '[cosa, especialmente cutis] muy fina y delicada'.

Diamante en bruto 'Persona o cosa valiosa en potencia, pero sin pulir o refinar'.

E aínda se poden mencionar outras expresións que, por máis que explicitamente non leven a marca de 'persoa' nos dous dicionarios que manexamos, pódense aplicar aos seres humanos, segundo se constata nos exemplos que acompañan as definicións de *como se fose de goma* 'pondera a elasticidade', (*suave, amorosa*) *como unha seda, de veludo* 'moi suave' [DFG]; *como una goma, de goma, de manteca, como la mantequilla, de mantequilla* (DFDEA) (*uno tiene el corazón de mantequilla*).

Como se aprecia, en xeral, os elementos fonte de comparación son semellantes nas dúas linguas, aínda que hai algunha discordancia curiosa como gal. *andar con pés de la/manteiga*, cast. *andar con pies de plomo*.

4.2.1. Obxectos do mundo campesiño e mariñeiro

Certamente, en exemplos como os anteriores prodúcese unha cousificación da persoa. Máis próximos ao obxecto central do noso estudo, con todo, son aquelas expresións nas que o elemento fonte é un obxecto elaborado polo home. Nun compoñente da lingua como é o fraseolóxico, formado por fixación ao longo dos séculos, é de esperar que os elementos materiais da vida rural teñan unha relativamente alta representación. Cremos que esta suposición se cumpre, especialmente en galego: os tecidos e a súa elaboración, prendas e calzado, o carro, o arado, as huchas, muíños, potes, olas, etc. todo vale para a imaxinación popular, que aproveita as súas propiedades (obxectos móbiles, que dan voltas, dereitos, brandos, tortos, etc.) para crear imaxes ás veces sorprendentes. Véxanse os seguintes exemplos:

1. Tecidos e a súa elaboración

DFG:.

[*Ser u.p.*] *como unha capa/capela/manela de la* '(ser moi tranquila)', [*ser u.p.*] *de bo percal* 'de boas calidades, boa xente', [*estar u.p.*] *feita un farrapo* 'en pésimas condicións físicas ou psíquicas'.

[*Bailar/ moverse u.p.*] *como un argadelo, dar voltas como un argadelo/como unha debandoira*, [*ser u.p.*] (*dereita/recta/tesa*) *como un fuso* '(ser) moi dereita, tesa, orgullosa, soberbia', *dar* [u.p./u.c.] *voltas como un sarillo*.

DFDEA:

(*Estar, dejar, quedar*) *como la seda* 'en actitude o disposición muy afable', *de terciopelo* 'sumamente suave'.

2. O muíño e as súas partes e pezas:

Dar máis voltas [u.p.] *ca un muíño, darlle á tarabela/ao tarabelo (da lingua)* [u.p.] 'falar moito', *ter a buxa frouxa* [u.p.] 'mentir'²² (DFG).

²² Ademais de ser unha parte ou peza do muíño, *tarabela, tarabelo* e *buxa* aplícanse tamén a pezas doutros obxectos como a gaita, a roda de afiadador ou o carro (DdD).

3. Carro e arado

DFG:

Ser [u.p.] *máis torta cás cambas do carro* ‘dise do que actúa de mala fe ou ten un carácter moi difícil’, [*Ser u.p.*] *(como) un carro ferrado* ‘(Ser) moi grande’, [*ser u.p.*] *un carro cansón* ‘(ser) unha persoa moi lenta’.

[*Ser u.p.*] *(bruta/burra) como un arado (de pau/de ferro), ata as abeacas* ‘ata ben arriba, ata as coxas’.

4. Outros obxectos da vida cotiá

DFG:

Deitar como unha cesta [u.p.] ‘contar todo’, [*ser*] *un cesto* [u.p.] ‘(ser) torpe, preguiceira’.

¡Arriba, fol de media libra! ‘[dise cando se colle a un neno pequeno no colo]’, *Mallar* [u.p. en alguén] *como nun fol (vello)*, [*ser u.p.*] *un fol de cinza* ‘(ser) pusilánime’.

Quentarlle a pota [u.p. a alguén] ‘dar a roncha’, *Ser* [u.p.] *coma o pote ao lume* ‘estar sempre nun sitio, xeralmente estorbando’, [*Estar/ser u.p.*] *como un pote* ‘estar ou ser moi gorda’, *cara de pote fendido* ‘dise da persoa moi fea’.

[*Andar u.p.*] *coa canga baixa* ‘(Andar) coa cabeza baixa por abatemento, tristeza, preocupación ou vergoña’²³. (DFG).

Pasarlle a garlopa [u.p. a alguén] ‘refinalo, ensinalle modos correctos e cortesía’.

No DFDEA a proporción deste tipo de fraseoloxismos é menor, pero aínda así recóllense:

(Bruto/burro) como un arado, (simple/inocente) como el asa de un cubo ‘...usada para ponderar la simpleza o inocencia de una persona’.

Estar como un cencerro ‘estar chifaldo’.

Dar/recibir más (palos) que una estera ‘dar/recibir muchos palos’

Ser [alguen] *una lima (o comer como una lima)* ‘ser voraz o comer mucho, especialmente de manera habitual’.

Comer la olla ‘comer el coco’, *irsele la olla* [a una persona] ‘volverse loca [esa persona]; perder la noción de la realidad’.

*Más serio que el rabo de un badi*²⁴/ *que el rabo de una escoba* ‘sumamente serio’.

²³ O cepo que se pon arredor do pescozo dalgúns animais (DdD, s.v. *canga*) por metonimia aplícase á cabeza das persoas.

²⁴ “Paleta de hierro o de otro metal, para mover y recoger la lumbre en las chimeneas y braseros” (DRAE).

Soltar(se) la tarabilla ‘soltar(se) la lengua’.

Sinala Ferro (2008:165) a propósito do Tesouro Fraseolóxico Galego que “hai máis comparanzas do mundo agrícola e gandeiro ca do mundo mariñeiro”. O noso corpus, parcialmente coincidente pero menor en número, confirma tal afirmación. Aínda así, tanto en galego como en castelán hai un grupo homoxéneo de locucións de orixe náutica, algunhas de abundante uso, que destacan pola variedade de metáforas e valores empregados, como se pode comprobar na seguinte relación.

DFG:

Ter a cabeza boiada [u.p.] ‘estar atordada’.

Facer lastre [u.p.] ‘comer algo sólido para poder termar da bebida’²⁵.

Darse proa [u.p.] ‘presumir, alardear’, *de proa levantada* ‘con soberbia, con altivez’, [*ser u.p.*] (*forte*) *como unha proa, poñer a proa ao mar* ‘fig., sortear unha discusión e en xeral, sortear dificultades’, *poñerlle a proa* [u.p. a algo/algúen] ‘ir en contra de alguén; obstaculizar algo’.

Ir [u.p./u.c.] *a pique* ‘arruinarse, estragarse’.

Recoller velas [u.p.], *pregar velas* ‘rectificar moderando as palabras ou a actitude; repregarse, dar marcha atrás’.

A toda máquina, táboa de salvación.

DFDEA:

A toda máquina ‘a toda la potencia con que puede funcionar un motor. Frecuentemente figurado’²⁶, *a toda vela, a todo trapo.*

Buque insignia ‘persona o cosa que tiene la primacía y máxima representación en un grupo’.

(Ir) a la deriva ‘sin rumbo o a merced de las circunstancias; en decadencia’.

En (el)dique seco ‘en situación de inactividad. Generalmente referido a deportista lesionado; sin beber’.

Aguantar cada palo su vela ‘ser cada uno responsable de sus asuntos o hacer frente a sus obligaciones. Generalmente en la construcción *que cada palo aguante su vela*’, *a palo seco* ‘sin más ni más, o sin razón o justificación’.

Capear el temporal ‘arreglárselas para salir de una situación difícil’²⁷.

²⁵ O significado marítimo pode consultarse en Lorenzo, Murga e Ferreiro (1865, s.v. *lastre*).

²⁶ “Se dice andar, navegar á toda máquina cuando funciona el vapor libremente, es decir, cuando entra en el cilindro todo el tiempo que permite la válvula corredera: entonces la máquina produce el máximo de potencia y por tanto de impulsión” (Lorenzo, Murga e Ferreiro 1865, s. v. máquina).

²⁷ *Capear á palo seco, Correr á palo seco* ‘correr sin vela alguna’; *Capear*: ‘...disponer el aparejo de manera que el buque pueda aguantarse todo lo posible en el punto en que se halla (...) cuando se encuentra con un viento muy duro y contrario a la derrota que se quiere seguir (...). Como son varios los modos de ejecutar esta maniobra, así también hay diversas frases que los designan, conforme el aparejo ó velas con

Irse a pique ‘arruinarse’.

Como una carraca/hecho una carraca ‘construcción [...] usada para ponderar el estado caduco o de deterioro de una persona o cosa’.

Expresións como *echar el ancla* o *echar anclas*, *levar anclas*, que se poderían incluír no apartado anterior, xunto con outras como *calentar motores*, parécennos sumamente interesantes porque nos mostran as dificultades de interpretación (ambigüidades) que poden orixinar as imaxes metafóricas. A interpretación que dá sentido a esas frases feitas pode ser AS PERSOAS SON BARCOS / VEHÍCULOS, co que entrarían no noso estudo. Pero tamén é factible un esquema icónico no que nos imaxinemos unha persoa dentro dun coche ou a bordo dun barco realizando as accións mencionadas (máis claro noutros fraseoloxismos como *pisar o acelerador*). Se esta última é a interpretación adecuada habería unha proxección entre dúas situacións, unha máis concreta, outra máis abstracta, pero non cousificación de persoa. O mesmo sucede coa locución gal. *darlle ás agullas* ‘darlle á lingua, falar moito e con pouco tino’, que se pode fundamentar na proxección metafórica A LINGUA É UN OBXECTO MÓBIL / PUNZANTE pero tamén nunha proxección metonímica moi diferente orixinada na visión dun grupo de costureiras traballando ao tempo que se entreteñen falando (asociación estereotipada na nosa sociedade, que pode topar paralelismo en *estar de palique*).

4.2.2. Instrumentos musicais

Un lugar importante entre os fraseoloxismos que nos ocupan está representado por aquelas unidades que parten da asociación persoa-instrumento musical. A música constituíu e constitúe un dos principais medios de diversión na sociedade rural tradicional coas súas romerías e foliadas, papel que non perdeu na sociedade moderna, polo que non deixa de ser esperable este protagonismo. Os instrumentos musicais, tal como se mostran na fraseoloxía, caracterízanse ademais polas múltiples e discrepantes connotacións que presentan: poden implicar alegría ou diversión, pero tamén ruído, aturdimiento, desconsideración, etc. Incluso, como de seguido se verá, un mesmo instrumento (*gaita*, *bombo*, *pandeireta*) pode presentar varios valores.

DFG:

[*Andar/estar u.p.*] *coma a gaita na festa, máis leda cá gaita na festa* ‘(andar) moi alegre’, *¡Que gaita grileira!* ‘expresión de rexeitamento’, *non valer farrapo de gaita* [u.p./u.c.] ‘non valer nada’.

[*Poñer/ter u.p.*] *a cabeza como un bombo/ a cabeza feita un bombo* ‘expresión que pondera o forte atordamento’, *levar no bombo* ‘estar embarazada unha muller’.

[*Estar/ser u.p.*] *(alegre) como unhas castañolas*.

[*Ser u.p.*] *(alegre) como unha pandeireta* ‘moi alegre’, [*estar u.p.*] *como unha pandeireta* ‘(ser) pouco asisada’.

que se practica; y cuando se hace sin ninguna de estas, sino con solo el timon cerrado á la banda para orzar, se dice *capear á palo seco*, ó *á la bretona*.” (Lorenzo, Murga e Ferreiro 1865, s.v. *palo*, *capear*).

Facer un pandeiro [u.p. de alguén] ‘tratar con desconsideración, sen respecto; dominalo’, *facer un pandeiro do seu (cu)* [u.p.] ‘actuar con total liberdade nos asuntos propios’.

Voz de frautín ‘voz aguda, que chirra’, *caixa de resonancia* ‘persoa, institución ou cousa que pola súa relevancia actúa como elemento dinamizador e difusor no seu ámbito de acción’.

DFDEA:

Como un sonajero/como un bombo/ hecho un bombo ‘construcción (...) usada para ponderar el estado de fuerte aturdimiento. Referido a la cabeza y generalmente con verbos como *tener* o *poner*’, *hacer un bombo* [a una mujer] ‘dejar[la] embarazada’.

Como una carraca/más que una carraca ‘construcción [...] usada para ponderar lo mucho que habla una persona o el ruido que hace una cosa’.

Asomar la gaita [alguien] ‘asomar el cuello o la cabeza’.

Como una pandereta ‘con mucha alegría’, *poner* [a alguien] *el culo como un pandero* ‘pegarle fuerte en el trasero’.

Voz de pito ‘voz muy aguda’.

4.2.3. Máquinas

Deixamos para o final os fraseoloxismos fundamentados na metáfora conceptual AS PERSOAS SON MÁQUINAS, unha especificación da máis xeral, AS PERSOAS SON OBXECTOS. As máquinas son obxectos complexos que desenvolven funcións variadas, necesitan unha forza que as faga funcionar, soen estar formadas por varias pezas ben engranadas entre si e, desde a orixe das civilizacións históricas, véñennos acompañando, marcando cos seus avances os da humanidade. Hoxe en día a vida sería inimaxinable sen elas: vehículos, reloxos, electrodomésticos, ordenadores...

As expresións enmarcables neste apartado poden ter un carácter xeral no que se resaltan os trazos positivos da equiparación home-máquina (traballo constante sen cansazo) ou negativos (automatismo, uniformidade, ausencia de creatividade) pero tamén poden responder a variadas facetas particulares dentro da imaxe xeral.

DFG:

Acendérselle/disparárselle as alarmas [a alguén], *dispararlle as alarmas* [u.c. a alguén] ‘poñerse ou poñelo en garda’.

DFDEA:

(Trabajar) como una máquina ‘[...] usada para ponderar la uniformidad, el automatismo o la capacidad de producción’.

Ser una máquina (como una máquina) ‘trabajar mucho y de manera automática’.

Como un autómatas ‘construcción [...] usada para ponderar la falta de voluntad o de atención con que actúa alguien’.

Encendérsele (iluminársele) [a alguien] *la bombilla* ‘ocurrírsele una buena idea’.

Nesta serie pódese incluír tamén *poñer o piloto automático* [unha persoa], aínda que a expresión non se recolle no corpus²⁸.

1. Vehículos:

Os medios de transporte, os vehículos e en especial o coche, definen en boa medida o noso ritmo de vida para o bo e para o malo. Todos pasamos moitas horas ao cabo da semana dentro dun, todas as familias dispoñen dun ou máis, de xeito que nos resulta difícil imaxinar a vida sen eles. Non é de estrañar, logo, que sirvan de base de múltiples comparacións no ámbito da fraseoloxía. As metáforas fundamentadas nos vehículos (e os seus compoñentes: motor, embrague, freos, acelerador, faros, etc.) poden aludir ao aspecto físico, comportamento, situación ou estado das persoas, etc.

DFG:

Patinarlle o embrague [a alguén] ‘non estar ben da cabeza’, *patinarlle as neuronas* [a alguén] ‘falar ou actuar con pouco siso’, sinónimos de *estar como unha carriola* (oral, Vimianzo).

Darlle ao motor [u.p.] ‘darlle á lingua’.

Andar mal dun faro [u.p.] ‘ser birollo’.

Dar marcha atrás [u.p.] ‘retroceder; mudar de idea ou de opinión’.

Estar [u.p.] *como un tren* ‘ser moi guapa, ter moi bo corpo’.

Estar en vía morta [u.p./u.c.].

DFDEA:

Calentar motores ‘prepararse para el comienzo de una actividad’.

En el chasis ‘en condiciones lamentables o bajo mínimos’.

Dar/pegar el/un reventón [alguien o algo] ‘sufir una crisis violenta’.

Dar (echar) marcha atrás [en algo] ‘desdecirse o arrepentirse [de ello]’, *marcha atrás* ‘acción de interrumpir el coito inmediatamente antes de la eyaculación’.

Patinarle las neuronas [a alguien] ‘pensar [esa persona] con falta de claridad o de cordura’.

Chupar rueda ‘marchar detrás [de alguien]; aprovecharse de algo ajeno, especialmente de un esfuerzo’.

²⁸ *Piloto automático* “Dispositivo que permite gobernar automáticamente un barco o un avión” (DRAE); *piloto automático* “dispositivo que permite dirixir e mante-lo rumbo nun avión, nave, foguete, etc., sen intervi-la tripulación” (DRAG).

A piñón fijo ‘de maneira fija o invariable’, *a piñón libre* ‘de maneira libre o en liberdade’.

Bajar el pistón ‘moderar las pretensiones’.

Pasarse de revoluciones [alguien] ‘excederse y perder el control en sus actos o palabras’, *(estar/poner) a cien/a mil* ‘en estado de gran excitación o de gran irritación’, *poner como un tren* [a alguien] ‘excitar[le] sexualmente’.

(Estar/ir/ponerse) como una moto, *perder aceite* [un hombre], *echar gasolina*, e outras expresións do mesmo tipo, frecuentemente humorísticas, xa foron comentadas, especialmente en § 4.1.2 e § 4.1.3.

En el coche de san Fernando ‘a pie’²⁹.

Echar el freno (de mano) [a alguien o algo], *echar el freno* [alguien o algo] ‘frenar o detenerse’³⁰, *al/en ralentí* ‘a cámara lenta, o en ritmo máis lento de lo normal’.

Todo terreno ‘[persona o cosa] válida para cualquier situación’, *furgón de cola* ‘persona o colectividad que ocupa el último lugar de un conjunto’.

Un grupo numeroso destes fraseoloxismos alude á velocidade ou rapidez:

DFG:

A toda máquina/vela, *a todo trapo* adquiren continuación en *a toda marcha*, *a todo tren*, *a todo gas*, *a escape*, etc.

Correr [u.p.] *máis có tren* ‘correr moito; anticiparse a algo’.

[Andar/ ir u.p.] coma un riguilete/trinquete, *ir* [u.p. *montada en algo*] *coma nun trinquete* ‘ir rápido e ben; con dominio’, *a todo filispín* ‘a moita velocidade’³¹.

DFDEA:

Meter (poner) la directa [alguien] ‘imprimir el máximo impulso a su acción’, *como un bólido/hecho un bólido*, *como un cohete/ más que un cohete*.

Pisar el acelerador ‘aumentar la velocidad o el esfuerzo en una acción o un proceso’.

2. Presión, cohesión das máquinas

Como dixemos, as máquinas soen estar formadas por moitas pezas que deben estar en óptimas condicións para o seu correcto funcionamento. Elementos como cast. *clavijas*, *tornillos*, *resortes*, *muelles*, gal. *caravillas*, *parafusos*, etc. permiten que o mecanismo enteiro garde a debida tensión e cohesión. Cando estes elementos non están a punto, por exceso (cast. *pasarse de rosca*) ou por defecto (cast. *aflojarse un tornillo*) o

²⁹ Implicación de *En el coche de San Fernando*, *un poquito a pie y otro andando*.

³⁰ Máis antiga é a expresión *tasca el freno* [una pers.] ‘aguantar(se) con irritación reprimida’ (DFDEA), que implica unha animalización do ser humano.

³¹ Probablemente deturpación do inglés marítimo (*at full speed* ou *full speed ahead*).

mecanismo deixa de funcionar correctamente e móvese forzado. A fraseoloxía aproveita estas situacións como fonte de numerosas expresións metafóricas aplicadas ás persoas.

DFG:

Apertarlle as caravillas [u.p. a alguén] ‘premele, acosalo, poñelo nun transo apurado’.

Faltar o parafuso do medio (oral, Deza).

Arrolarlle a cabeza [a alguén] ‘pensar cousas disparatadas, estar medio chalado’.

[*Erguerse/levantarse u.p.*] *como un resorte* ‘con presteza propia dun mecanismo automático’.

DFDEA:

Apretar las clavijas [a alguen] ‘aumentar el nivel de exigencia o de rigor [respecto a él]³², *apretar los tornillos* [a alguen], *apetar las tuercas* [a alguen].

Faltar algún tornillo [a alguen]/ *tener* [alguen] *flojo (suelto) algún tornillo* ‘estar loco’.

Pasarse de rosca ‘ir [alguen], en sus actos o palabras, más allá de lo discreto y razonable’.

Flojo de muelles ‘incapaz de controlar la emisión de orina o de excrementos’ e os derivados *aflojársele* [a alguen] *los muelles*, *tener los muelles flojos*.

Como un resorte, como movido/impulsado por un resorte ‘con gran rapidez. Se usa para ponderar la inmediatez con que alguien actúa’.

Doblar la bisagra ‘doblar el espinazo o trabajar’.

3. Fonte de enerxía das máquinas

Finalmente, as máquinas necesitan enerxía para funcionar e cables ou outros dispositivos para conduciren esa enerxía. Ao longo da historia os procedementos para lograr esa forza motriz foron variando. As máquinas máis antigas funcionaban movidas pola auga ou o vento. Pero a invención de dispositivos mecánicos permitiu que as máquinas puidesen funcionar dentro dos edificios sen necesidade de depender deses elementos naturais. Unha corda atada nun extremo a un peso e enrolada no outro arredor dun eixe producía a forza necesaria para mover primitivos reloxos e outros mecanismos autómatas. De aí derivan numerosos fraseoloxismos (*dar corda, ter corda*) que se mantiveron incluso cando ese dispositivo (a *corda*) se deixou de usar nos reloxos substituído por resortes máis pequenos e manexables. A descuberta e manexo da electricidade, con cables, pilas e baterías, supuxo unha nova forma de almacenar enerxía que orixinou novas expresións fraseolóxicas, algunhas recentes (*cargar pilas*).

³² Sinala Cejador (1921 [2008] s.v. *clavija*) que as locucións *apretar la clavija* o *apretar la llave* foron aplicadas primeiramente á guitarra.

Como nos casos anteriores, tamén estes sistemas poden avariarse orixinando locucións de carácter negativo que se suman ás vistas máis arriba (*cruzársele los cables, fundírsele los plomos, sufrir un cortocircuito*)³³:

DFG:

Acabárselle a corda [a alguén] ‘morrer’, *ter corda* [u.p.] ‘ter resistencia, enerxía, aguante’.

Ter correa [u.p.] ‘aguantar moito; falar moito’.

DFDEA:

Acabársele [a alguen] *la cuerda* ‘acabársele el impulso o la resistencia, o lo que tenía que decir’, *como si le hubieran dado cuerda* ‘[...] usada para ponderar el modo imparabile en que alguien habla o actúa’, *tener cuerda/quedarle cuerda* [a alguen o algo] ‘tener impulso o resistencia, frecuentemente con el incremento expresivo *para rato*’³⁴.

Cargar (recargar) las baterías ‘recuperar fuerzas [una persona]’, *agotársele* [a alguen] *las pilas* ‘agotárse[le] las fuerzas o energías’, *cargar* [alguen] *(las) pilas* ‘recuperar las fuerzas o energías’, *poner las pilas* [a alguen], *ponerse las pilas* ‘prepararse y ponerse en acción’, *desconectar (desenchufar) las pilas/la pila* ‘dejar de atender o de prestar atención’.

Cruzársele [a alguen] *los cables (un cable)* ‘nublárse[le] la mente; enfadarse o irritarse’.

Fundírsele (saltársele) [a alguen] *los plomos* ‘paralizársele el cerebro, especialmente por pensar mucho’.

4. Computadoras. Tecnoloxía informática

A última revolución tecnolóxica da humanidade é a informática, capaz de crear un mundo virtual que compite nalgúns casos co real. As computadoras e, en xeral, internet e as chamadas TICS (tecnoloxías da información e da comunicación) mudaron o noso modo de vida facendo o acceso á información moito máis doado. Deste xeito o tradicional *averigüelo Vargas*, para quen os fraseólogos buscan referente (Iribarren 1994:14-15), vai deixando lugar a *San Google* ao tempo que a nosa lingua se enche de metáforas procedentes do ámbito informático. Xa se indicou máis arriba que os computadores funcionan como o noso cerebro efectuando tarefas do tipo de gardar ou memorizar grandes cantidades de datos, realizar cálculos rapidísimos e outras operacións semellantes. Por tal motivo, pode aludirse ao noso cerebro utilizando tecnicismos como *disco duro, memoria RAM, ampliación de memoria*, etc. Algunhas

³³ O anglicismo *stand by*, aplicado a aparatos eléctricos con consumo en espera, tamén coñece un uso metafórico: “O asunto queda en *stand by* ata a próxima reunión”.

³⁴ Cast. *dar cuerda* [a alguen] ‘dejar[le] hablar, o animar[le] a seguir hablando’ (DFDEA), gal. *darlle corda* [u.p. a alguén] ‘entreter con dilacións; prolongar un prazo, aprazar’ (DFG) teñen unha orixe distinta, xa que se refiren á corda que solta o pescador para que o peixe non escape. Con todo, aínda que no corpus non se recolla, as dúas expresións aceptan tamén unha interpretación acorde coa do resorte mecánico (*Ao rapaz parece que lle deran corda. Non para de correr*).

destas proxeccións metafóricas poden ser ocasionais (como cando se alude a unha adolescente *tan pequena como un arquivo RAR*, é dicir, un arquivo comprimido³⁵). Non hai moito tempo, unha coñecida nosa, que preparaba unhas duras oposicións, pedíalle aos Reis Magos na consabida carta “un aumento de memoria, pero non do ordenador”. Do mesmo xeito, hai poucos anos na prensa unha docente queixábase nunha carta ao director do “declive da cultura xeral” nos seguintes termos:

La degeneración de ese invento llamado evaluación continua ha compartimentado los conocimientos almacenados en la memoria de nuestros estudiantes en pequeños archivos que se vuelcan cada dos semanas en una hoja de examen sin hacer antes una copia de seguridad con el consiguiente resultado: examen aprobado, archivo eliminado (El País 27/11/2006³⁶).

Noutros casos estas expresións metafóricas teñen o suficiente éxito para formar parte xa do inventario fraseolóxico do castelán e o galego:

Cambiar o/de chip [u.p.] ‘mudar de actitude ou de maneira de pensar’ (DFG).

Cambiar el chip ‘cambiar de mentalidad o de actitud’³⁷ (DFDEA).

Disco duro ‘memoria o mente de una persona’ (DFDEA).

5. Conclusións

Nas páxinas anteriores, seguindo os postulados da lingüística cognitiva, analizamos un grupo de expresións idiomáticas que desenvolven a idea xeral ‘as persoas son obxectos / máquinas’.

De acordo cos principios de xerarquía e sistematicidade, comprobamos que estas expresións metafóricas podían organizarse en niveis coherentes, desde o máis xeral ata o das variadas expresións de tipo particular.

Este conxunto de fraseoloxismos constitúe un grupo homoxéneo que se aproxima ao 2% do corpus idiomático do galego e do castelán, algo máis numeroso no primeiro caso.

³⁵<http://unabichacualquiera.tumblr.com/post/1457504189/trimardita-unabichacualquiera-advinen-quien> [Data de consulta: 2/03/2011].

³⁶ http://www.elpais.com/articulo/opinion/declive/cultura/general/elpepuopi/20061127elpepiopi_9/Tes [Data de consulta: 25/02/2011].

³⁷Véxase esta reflexión sobre o inapropiado da frase: “La gente emplea esta expresión con una ligereza que resulta, como mínimo, molesta. La mayoría de la gente que utiliza la expresión no sabe lo que es un *chip*. Un *chip* (o circuito integrado) es (...) un dispositivo electrónico que sirve para muchas cosas. Uno de sus múltiples usos es como CPU (Central Processing Unit) de un ordenador. No me voy a extender demasiado en tecnicismos, pero ese *chip* puede servir para almacenar programas o para otras cosas. Caso de que se quiera cambiar un programa, o sea, que un ordenador ejecute una tarea diferente a la que está realizando, NO HACE FALTA CAMBIAR EL CHIP. Sí, lo digo gritando y no voy a pedir perdón. Para ejecutar una tarea distinta, se carga otro programa, no se *cambia el chip*.” [http://infulas.blogspot.com/2008/10/destripando-frases-hechas-cambiar-el.html [Data de consulta: 09/03/2011].

A análise do corpus permite destacar aquelas facetas da realidade que se toman como fonte das expresións metafóricas (focos significativos), pero tamén nos permite comprobar a súa evolución e constatar como os elementos da sociedade rural tradicional van sendo substituídos paulatinamente polos propios da era das novas tecnoloxías.

Unha característica salientable destas expresións idiomáticas é a súa polivalencia e a abundancia de marcas como humorística e coloquial.

6. Referencias bibliográficas

- ÁNGELOVA NÉNKOVA, Véselka (2008): “La comparación, la metáfora y la metonimia: recursos principales para la creación de las unidades fraseológicas”, en ÁLVAREZ DE LA GRANJA, María (ed.): *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la fraseología*. Frankfurt am Main: Ed. Peter Lang, 19-28.
- BARCELONA, Antonio (ed.) (2000): *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- CEJADOR Y FRAUCA, Julio (1921 [2008]): *Fraseología o Estilística castellana: Diccionario Fraseológico del Siglo de Oro*. Edición de A. Madroñal e D. Carbonell. Barcelona: Eds. del Serbal.
- CUENCA, Mª Josep; HILFERTY, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel.
- DdD = SANTAMARINA, Antón (2003): *Diccionario de Dicciones*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza (Edición electrónica CD-ROM). Disponible tamén en <http://sli.uvigo.es/ddd/index.html>.
- DFDEA = SECO, Manuel; ANDRÉS, Olimpia; RAMOS, Gabino (2004): *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar.
- DFG = LÓPEZ TABOADA, Carme; SOTO ARIAS, Mª Rosario (2008): *Diccionario de fraseoloxía galega*. Vigo: Xerais.
- DIRVEN, René (2002): “Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualization”, en DIRVEN, René e PÖRINGS, Ralf (eds.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- DRAE= REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe (<http://buscon.rae.es/drae1/>).
- DRAG = REAL ACADEMIA GALEGA (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega (<http://www.edu.xunta.es/diccionarios/BuscaTermo.jsp>).
- FERNÁNDEZ FERREIRO, M. (2007): “La (re-)interpretación de metáforas en sociolingüística”, en CANO, Pablo; FERNÁNDEZ, Isabel; GONZÁLEZ, Miguel; PREGO, Gabriela; SOUTO, Montserrat: *Actas del VI Congreso de Lingüística General*, vol. III. Madrid: Arco/Libros, 3657-3669.
- FERRO RUIBAL, Xesús (2006): “Locucións e fórmulas comparativas ou elativas galegas”, en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 8, 179-264.

- GIBBS, Raymond W. Jr (1994): *The poetics of mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2008): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GONZÁLEZ REY, M. (1995): “La rôle de la métaphore dans la formation des expressions idiomatiques”, en *Paremia* 4, 157-167.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, Iraide (2005): “Limitations for cross-linguistic metonymies and metaphors”, en OTAL, José Luis; NAVARRO, Ignasi; BELLÉS, Begoña (eds.), 187-200.
- IÑESTA MENA, Eva M^a; PAMIES BERTRÁN, Antonio (2002): *Fraseología y metáfora: aspectos tipológicos y cognitivos*. Granada: Granada Lingvística.
- IRIBARREN, José M^a (1994): *El porqué de los dichos*. Pamplona: Gobierno de Navarra.
- JAKOBSON, Roman (1974): *Lenguaje infantil y afasia*. Madrid: Ayuso.
- LAKOFF, George (1993): “The contemporary theory of metaphor”, en ORTONY, Andrew (ed.), 202-251.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press. Traducción española de C. González Martín, (1995): *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra.
- LORENZO, José de; MURGA, Gonzalo de; FERREIRO, Martín (1865): *Diccionario marítimo español*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de T. Fortanet (<http://books.google.com/books?id=HmBGAAAAAAAJ&printsec=frontcover&hl=es#v=onepage&q&f=false>).
- ORTONY, Andrew (ed.) (1988/1993): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OTAL, José Luis; NAVARRO, Ignasi; BELLÉS, Begoña (2005): *Cognitive and Discourse Approaches to Metaphor and Metonymy*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- RUIZ, Juan (Arcipreste de Hita) (1974): *Libro de Buen Amor*. Ed. de J. J. J. Madrid: Espasa Calpe.
- SORIANO, Cristina (no prelo): “La metáfora conceptual”, en I. IBARRETXE-ANTUÑANO, Iraide; VALENZUELA, Javier (coords.): *Lingüística Cognitiva*. Barcelona: Anthropos. (http://www.unmsm.edu.pe/ceupseducacion/ecp/Ibarretxe-valenzuela-LC_CAP_2.3.pdf)
- TRISTÁ PÉREZ, Antonia M^a (1983): “La metáfora: sus grados de revelación en las unidades fraseológicas”, en CARNEADO, Zoila e TRISTÁ, Antonia M^a: *Estudios de fraseología*. La Habana: Academia de Ciencias de Cuba, 47-65.
- VAN NOPPEN, Jean-Pierre; HOLS, Edith (comps.): *Metaphor II. A Classified Bibliography of Publications 1885 to 1990*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- VAN NOPPEN, Jean-Pierre; DE KNOP, Sabine; JONGEN, René (comps.) (1985): *Metaphor. A Bibliography of Post-1970 Publications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

VELASCO, Mª Sol; FUERTES, Pedro; SAMANIEGO, Eva (2005): “La metáfora cultural de género en el discurso publicitario: ejemplo de proyección metafórica de origen metonímico”, en OTAL, José Luis; NAVARRO, Ignasi; BELLÉS, Begoña (eds.), 157-173.